

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filosofie
Studijní program: B6101 Filozofie
Studijní obor: Filozofie humanitních věd

MARXOVA ANALÝZA KAPITALISMU

THE MARX'S ANALYSIS OF CAPITALISM

Bakalářská práce: 13-FP-KFL-226

Autor:
Veronika Havlová

Podpis:

.....

Vedoucí práce: PhDr. RNDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
57				17	1

V Liberci dne: 26. 06. 2013

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Veronika Havlová**
Osobní číslo: **P10001036**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Marxova analýza kapitalismu**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

- a) Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.
- b) Cílem práce je souhrnné podání Marxovy ekonomické analýzy kapitalistického výrobního způsobu.
- c) Základní metodou práce bude komparace Marxových textů k zadanému tématu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

MARX, K. Kapitál I. Praha: Svoboda, 1978. 845 s.

MARX, K. Námezdní práce a kapitál. Praha: Svoboda 1974. 82 s.

MARX, K. Ke kritice politické ekonomie. Praha: SNPL, 1953. 217 s.

MARX, K. Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844. Praha: SNPL, 1961. 167 s.

DUMÉNIL, G. - LÉVY, D. Marxistická ekonomie kapitalismu. Všeň: Grimmus, 2011. 117 s. ISBN 978-808-7461-044.

Vedoucí bakalářské práce:

RNDr. PhDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: 30. října 2011

Termín odevzdání bakalářské práce: 30. dubna 2013

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 3. ledna 2012

Čestné prohlášení

Název práce: Marxova analýza kapitalismu

Jméno a příjmení autora: Veronika Havlová

Osobní číslo: P10001036

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 26. 06. 2013

.....
Veronika Havlová

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. RNDr. MTh. Daliboru Hejnovi, Ph.D. za ochotu, trpělivost, cenné rady a připomínky při psaní této práce. Zároveň bych ráda poděkovala své rodině a blízkým, kteří mě morálně i finančně podporovali po celou dobu studia.

ANOTACE

Bakalářská práce na téma „*Marxova analýza kapitalismu*“ se zabývá Marxovou analýzou buržoazní společnosti, zejména Marxovou kritikou kapitalistického výrobního způsobu. Ústředním motivem této práce je Marxova kritika soukromého vlastnictví výrobních prostředků, jež je hlavní charakteristikou kapitalismu a které je podle Karla Marxe hlavní příčinou dehumanizace společnosti. Karel Marx ve své analýze poukazuje na vykořisťování námezdních dělníků ve formě nadhodnoty, již si kapitalisté přivlastňují. Odcizení člověka či strojová výroba jsou dalšími charakteristikami kapitalistického výrobního procesu. Avšak všechny výše zmíněné poměry kapitalistického vykořisťování mohou být zničeny pomocí socialistické revoluce, jež svrhne vládnoucí třídu kapitalistů, jejich soukromé vlastnictví, a nahradí jej spravedlivějším společenským uspořádáním, které splňuje formace komunistická. Práce je dále doplněna o kapitoly seznamující nás s Marxovou koncepcí historického materialismu a kapitoly popisující vznik a vývoj kapitalismu.

Klíčová slova

Karel Marx

Kapitalismus

Vykořisťování

Proletariát

Soukromé vlastnictví

Revoluce

ANNOTATION

Bachelor's thesis is about „*Marx's analysis of capitalism*” and it deals with Marx's analysis of bourgeois society, especially Marx's criticism of capitalistic production style. The main theme of this work is Marx's criticism of private ownership of production resources, which are the main characteristics of capitalism and which are, as Karel Marx said, the main causes of society's dehumanization. Karel Marx in his analysis mentioned the exploitation of laborers in the form of surplus value, which was pocketed by capitalists. Disaffection of human and machine production are the next characteristics of the capitalistic production process. All of these above mentioned kinds of capitalistic exploitation can be destroyed by a socialist revolution, which will bring down the dominative class of capitalists, and their private ownership and it will be replaced by a more equal social order, which complies with a communist society. Work also contains chapters, which will introduce us with Marx's conception of historical materialism and chapters, where the creation and evolution of capitalism is described.

Keywords

Karel Marx

Capitalism

Exploitation

Proletariat

Private ownership

Revolution

Obsah

Úvod.....	8
1. PŘEDCHŮDCI MATERIALISTICKÉHO POJETÍ DĚJIN.....	10
2. MARXŮV HISTORICKÝ MATERIALISMUS	12
3. SPOLEČENSKÉ FORMACE PŘEDCHÁZEJÍCÍ KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI.....	15
4. NÁSTUP BURŽOAZNÍ SPOLEČNOSTI.....	18
5. KAPITALISTICKÝ VÝROBNÍ PROCES.....	20
5.1. Kapitál	20
5.2. Pracovní proces	20
5.3. Výsledek pracovního procesu	22
5.4. Marxova teorie hodnoty	23
5.5. Určení ceny zboží.....	27
5.6. Zisk.....	29
6. VYKOŘISŤOVÁNÍ PRACOVNÍ SÍLY V KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI	32
7. MARXOVA TEORIE O NADHODNOTĚ	38
8. MARXOVA TEORIE ODCIZENÍ	41
9. ZHOUBNÝ ÚČINEK STROJŮ.....	46
10. ZÁNİK BURŽOAZNÍ SPOLEČNOSTI A ROZVOJ KOMUNISTICKÉ FORMACE	49
Závěr	53
Seznam použité literatury	54
Seznam příloh	56

Úvod

Karel Marx byl německý filosof, kritik klasické ekonomie, jehož myšlenky významně ovlivnily intelektuální atmosféru 20. století. Na jedné straně byl uctíván a jeho myšlení se dokonce stalo základem reálně-socialistických režimů, na straně druhé se stal předmětem celosvětové kritiky a opovrhovaným myslitelem, jehož díla byla nenáviděna, či dokonce zakázána. Karel Marx byl silně ovlivněn francouzskými a německými filosofy, zejména Hegelem a Feuerbachem. Nicméně jsou Marxovy myšlenky a díla dodnes předmětem různých sporů a diskuzí.

Cílem této bakalářské práce na téma „Marxova analýza kapitalismu“ je čtenáři nastínit Marxovu analýzu kapitalistické společnosti, zejména kapitalistického výrobního způsobu. První část práce seznamuje čtenáře s Marxovou koncepcí materialistického pojetí dějin a podstatou materialistického vývoje společnosti pod názvem historický materialismus. Rovněž jsou zde zmíněni předchůdci materialistického pojetí dějin, Marxova etapizace lidských dějin předcházející kapitalistické společnosti a následně vznik a vývoj buržoazní společnosti.

Podstatný segment této bakalářské práce tvoří Marxova analýza kapitalistického výrobního způsobu, pro který je charakteristické soukromé vlastnictví výrobních prostředků a svobodná námezdní práce. Je zde nastíněn celkový výrobní proces a oběh zboží v kapitalistické společnosti. Nedílnou součástí jsou také kapitoly zabývající se tvorbou nadhodnoty či odcizením člověka v důsledku pracovního procesu, které Karel Marx považuje za podstatu celého kapitalistického vykořisťování dělnické třídy. Práce také obsahuje Marxovu kritiku strojové výroby, jež měla za následek prodlužování pracovního dne, vyhazování dělníků z továren, a tím také zvýšení chudoby dělnického obyvatelstva.

Závěrečná část bakalářské práce se věnuje Marxově představě o svržení dosavadní buržoazní společnosti a zničení soukromého vlastnictví výrobních prostředků, a její nahrazení poslední společensko-ekonomickou formací, kterou je formace komunistická. Avšak přechod ke komunistické formaci se uskuteční jen na základě socialistické revoluce, jež násilně svrhne buržoazní vládnoucí třídu a ustanoví tak novou vládu

proletariátu, založenou na beztřídní společnosti a kolektivním vlastnictví výrobních prostředků.

Práce je založena zejména na interpretaci Marxových filosofických a ekonomických děl, jako jsou Ekonomicko-filosofické rukopisy, Námezdní práce a kapitál, Mzda cena zisk, Rukopisy Grundrisse a Ke kritice politické ekonomie. Práce rovněž čerpá z Marxova stěžejního díla Kapitál, ve kterém Karel Marx celý kapitalistický systém analyzoval a následně ho odsoudil.

1. PŘEDCHŮDCI MATERIALISTICKÉHO POJETÍ DĚJIN

Prvotní myšlenky o nejobecnějších zákonitostech lidské společnosti a pokusy o odhalení podstaty společenského vývoje můžeme spatřit již v antické společnosti. Všeobecným pozorováním společenského života se zabýval již Hérakleitos nebo Démokritos, dále také Platon, jenž se věnoval politice a rozdělení státu.¹ Aristoteles vytyčil tezi, že člověk je zóon politikon, tedy člověk, který se rodí s politickou povahou, touhou po společenství, a směřuje instinktivně ke státu. Stát umožňuje jedinci soběstačnost, a tím má jedinec možnost žít spokojený život.² Středověcí myslitelé původ a podstatu společenského vývoje přisuzovali Bohu.

Pro novověkou filosofii je charakteristická teorie přirozeného práva a společenské smlouvy, jejímiž hlavními reprezentanty jsou Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau a John Locke. Klíčovým podnětem ke vzniku společenské smlouvy byl přirozený stav, ve kterém jednotlivci žili buď v boji všech proti všem³ a toužili po míru, bezpečnosti a spravedlnosti, nebo žili klidně a jediným jejich majetkem byla svoboda⁴, ale pozdější soukromé vlastnictví zničilo přirozený stav společnosti, anebo lidé jsou od přirozenosti svobodní a rovni,⁵ ale mají zájem sjednotit se s ostatními z důvodů bezpečí sebe a svých majetků. Na základě svobodného rozhodnutí jedinců vznikla společenská smlouva a s ní i společnost politická.

Koncem 18. století vytlačuje teorii přirozeného práva a teorii společenské smlouvy anglická ekonomická škola. Adam Smith, jehož myšlenky byly Marxem přehodnoceny a rozvinuty v jeho historickém materialismu, přichází s teorií, že jednotlivci jednají v souladu se svým osobním zájmem, jenž je hlavním podnětem ekonomického pokroku. Ve společnosti existuje dělba práce, kde každý zaujímá své místo a na jejímž základě si jednotlivci mezi sebou směňují své výrobky. Francouzští materialisté 18. století vytvořili zcela novou koncepci vývoje společnosti, tedy že povaha člověka se formuje na základě působení prostředí, ve kterém žije. Jeden z představitelů francouzských

¹ URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. *Základy marxistické filosofie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959. S. 6.

² ANZENBACHER, A. *Úvod do filosofie*. 3. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2010. S. 254. ISBN 978-80-7367-727-5

³ Přirozený stav podle T. Hobbese

⁴ Přirozený stav podle J. J. Rousseaua

⁵ Přírodní stav podle J. Locka

materialistů 18. století, Helvetius, za hybnou sílu vývoje společnosti pokládá základní biologické potřeby člověka.⁶

Za hlavní a rozhodující zdroj myšlenek marxismu můžeme považovat myslitele německé klasické filosofie. Hegel chápe historický vývoj jako ustavičný proces, jenž je tvořen lidskou prací. Lidé prostřednictvím práce formují jak své dějiny, tak i sami sebe. Pro Hegela je práce základ lidské existence. Hegelova teorie je však považována za idealistickou, jelikož pojem práce není pro Hegela materiální činnost, nýbrž duševní. Práce je tedy teoretická, či duševní aktivita. Lidé jsou sice tvůrci své historie, ale jejich aktivita je pouze nástrojem světového ducha, který prostřednictvím jedinců uskutečňuje předem stanovené obecné cíle. Právě tento idealistický přístup bránil Hegelovi pochopit hybné síly vývoje lidstva. Hegelovo pojetí lidských dějin tudíž nabývá mystického, nadpřirozeného charakteru.⁷ Marx, na rozdíl od Hegela, se snaží oprostit člověka od moci absolutního ducha, který nutí člověka tvořit dějiny. Ludwig Feuerbach byl velkým kritikem Hegelova idealismu, mystiky a teologie.⁸ Marx navazuje na Feuerbacha kritikou náboženství, jež odcizuje člověka tím, že rozděluje svět na posvátný a pozemský. Marx rozšiřuje Feuerbachovu kritiku odcizení a aplikuje ji i na profánní podoby lidského odcizení.⁹ Podle Marxe se náboženství vytratí, až dojde k revoluci a k beztřídnímu uspořádání společnosti.

⁶ ZELENÝ, J. *O historickém materialismu*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1960. S. 18.

⁷ URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. pozn. 1, s. 11–12.

⁸ URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. pozn. 1, s. 12.

⁹ MARX, K., ENGELS, B. *O historickém materialismu*. Praha: nakladatelství Svoboda, 1949. S. 104–105.

2. MARXŮV HISTORICKÝ MATERIALISMUS

Všechny dosavadní teorie o vývoji dějin přehlédly důležitý fakt, že hlavní a rozhodující hybnou sílu společenského vývoje tvoří výroba materiálních statků. S touto revoluční myšlenkou, která ovlivnila pohled člověka na lidské dějiny, se setkáváme v Marxově koncepci historického materialismu.¹⁰ Marxovo pojetí historického materialismu, jež vzniklo ve 40. letech 20. století, objasňuje obecné zákony vývoje lidské společnosti a na rozdíl od ostatních společenských věd zkoumá společnost jako celek.¹¹ Základní podmínka v celém dějinném vývoji je výroba materiálních hodnot. Veškeré lidské myšlení, ideje, postoje a jednání vyplývají z materiálních zájmů společnosti.¹²

„Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím.“¹³

V zájmu přežití jsme nuceni obstarávat si existenční prostředky, jako je jídlo, pití, obydlí, šatstvo aj. Uspokojení základních životních potřeb nás vede ke zhotovování nástrojů, prostřednictvím kterých tyto potřeby získáváme. Pracovní činnost, charakteristická pro člověka, pomáhá vytvářet a rozšiřovat lidskou společnost. Člověk se odlišil od zvířat v okamžiku, kdy začal uspokojovat své biologické potřeby jiným způsobem. Zvířata se v přírodě pouze aklimatizují, a působí tak na ni jedine svou přítomností, zatímco člověk prostřednictvím výrobní činnosti mění přírodu podle svých aktuálních biologických potřeb. Pracovní činnost nepředstavuje jen akt přetváření vnějšího prostředí, ale také rozšiřuje a obohacuje vědomosti jedince o okolním světě.¹⁴ Materiálně ekonomickým základem každé společensko-ekonomické formace je určitý způsob výroby, jenž zahrnuje výrobní síly a výrobní vztahy. Výrobní síly představují vztah jedinců k přírodě, v níž získáváme nezbytný základní materiál (půda, nerostné suroviny apod.), tedy pracovní předměty, které jsou určeny ke zpracování. K přeměně materiálních surovin je třeba zhotovit a použít pracovní nástroje, které společně s pracovními předměty vytváří výrobní prostředky. Podstatnou část výrobních sil tvoří jen výrobní prostředky, ale také sám jedinec, který techniku zhotovil a uvedl do provozu. Lidé přispívají k výrobě materiálních hodnot i využíváním svých znalostí,

¹⁰ URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. pozn. 1, s. 15.

¹¹ ZELENÝ, J. pozn. 6, s. 7–8.

¹² ZELENÝ, J. pozn. 6, s. 41–43.

¹³ MARX, K. *Ke kritice politické ekonomie*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953. S. 7.

¹⁴ URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. pozn. 1, s. 22–23.

zručnosti, kvalifikace apod. Výrobní prostředky a pracovní síla člověka, který výrobní prostředky užívá k výrobě materiálních hodnot, tvoří společně výrobní síly společnosti.

Výroba materiálních statků nutí jedince vstupovat do vzájemných výrobních vztahů, nezávislých na jejich vědomí a určujících postavení jedince v dané společnosti. Výrobní vztahy jsou ve společnosti charakterizovány především formami vlastnictví – společenskými nebo soukromými. Výrobní vztahy jsou hlavním nástrojem pro periodizaci dějin. Karel Marx považuje výrobní vztahy za základní a rozhodující, a jsou tedy mezi všemi společenskými vztahy nejdůležitější.¹⁵

„Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí.“¹⁶

Nadstavba je složitý systém, jenž zahrnuje instituce, názory, představy, ideologie, zájmy společnosti, tedy to, co tvoří společnost jako celek.¹⁷ Příčinou dějinného vývoje společnosti je výrobní činnost, prostřednictvím které člověk uspokojuje své potřeby a na jejímž základě vznikají potřeby nové. Rozvoj výrobních sil si vyžaduje rozvoj výrobních vztahů. Konflikt mezi výrobními silami a výrobními vztahy, též i s vlastnickými vztahy, nastane v okamžiku, kdy výrobní vztahy zaostávají ve vývoji za výrobními silami.¹⁸

V momentu, kdy výrobní síly neodpovídají výrobním vztahům, je společnost nucena změnit ekonomickou formu.¹⁹

Rozpor nových výrobních sil a výrobních vztahů se projevuje jako třídní boj. Když tento konflikt dospěje do takové fáze, že utiskovaná třída zjistí, že v tomto stavu nedosáhne žádného zlepšení a vládoucí třída je rozpolcená, pak dochází k sociální revoluci.²⁰

¹⁵ AREFĚJEV, G. C. *Základy marxisticko-leninské filosofie*. Praha: nakladatelství Svoboda, 1975. S. 144–147.

¹⁶ MARX, K. pozn. 13, s. 7–8.

¹⁷ URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. pozn. 1, s. 93.

¹⁸ URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. pozn. 1, s. 45–46.

¹⁹ MARX, K., ENGELS, B. pozn. 9, s. 48.

²⁰ URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. pozn. 1, s. 55.

„Dějiny všech dosavadních společností jsou dějinami třídních bojů.“²¹

V průběhu revoluce nahrazuje utiskovaná třída své vykořisťovatele a stav výrobních sil opět odpovídá stavu výrobních vztahů. Karel Marx pokládá konflikt mezi výrobními silami a výrobními vztahy za hybnou sílu dějinného vývoje.²²

²¹ MARX, K., ENGELS, B. *Vybrané spisy ve dvou svazcích. Svazek I. 2.*, autoris. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954. S. 25.

²² URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. pozn. 1, s. 32.

3. SPOLEČENSKÉ FORMACE PŘEDCHÁZEJÍCÍ KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Karel Marx pojednává o vývoji dějin v dílech *Německá ideologie* a *Ekonomické rukopisy z let 1857 až 1858*. Společensko-ekonomická formace je historicky určitý typ společnosti zahrnující vše, co ve společnosti existuje, tj. způsob života, úroveň vědy, výrobní vztahy, rodinné vztahy aj. Podle Marxe je základním a určujícím charakterem každé etapy vývoje společnosti určitý způsob výroby, a tudíž každá společensko-ekonomická formace se v dějinách kvalitativně liší od předcházející i následující společnosti. Střídání ekonomických formací ukazuje na postupně se vyvíjející společnost, avšak ne všechny národy se vyvíjejí synchronně a ne všechny prošly všemi formacemi. Nerovnoměrná evoluce společnosti způsobuje, že současně existuje více společenských formací.

Kapitalistické formaci předcházejí asijská, antická a feudální společnost. Ještě před soukromovlastnickými formacemi se původně vyskytovala prvobytně pospolná společnost, kde první lidé žili v kmenech. Pouto, které spojovalo prvobytné jedince v kmen, bylo zhotovování nástrojů, obrana před nepřáteli, získávání potravy apod. Země jako „velká laboratoř“ lidem poskytovala základní potravu, a tak se živili lovem zvěře, rybolovem nebo chovem dobytka. Převažovala nízká úroveň rozvoje výroby, jelikož nástroje byly primitivní a zkušenosti členů kmene chabé. Kmenová pospolitost, na rozdíl od ostatních etap lidských dějin, byla charakteristická společnou prací, společným vlastnictvím a rovným rozdělováním výrobků. Pro archaickou společnost je typické, že lidé zatím nevytvářejí nadvýrobek, a tím nedochází k rozdělení společnosti na třídy. Zásadní změnu ve způsobu života představuje neolitická revoluce, jež odstartovala vznik zemědělství, a tím také postupné usazování kmenů. Výroba kovových nástrojů pomohla rodinám osamostatnit se, zvýšit produktivitu práce, a stala se tak předpokladem pro vznik dělby práce a soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Lidé tak začali vyrábět více statků, než sami potřebovali. Neustálý konflikt mezi výrobními silami a výrobními vztahy posouvá lidstvo o krok napřed, tedy od prvobytně pospolné společnosti k společensko-ekonomickým formacím.²³

²³ MARX, K. *Odcizení a emancipace člověka*. 1. vyd. Praha: Rudé právo, 1967. S 201–202.

Z archaické pospolitosti se paralelně formovaly dvě společensko-ekonomické formace – asijská a antická. Asijská forma vlastnictví vznikla spojením malých pospolitostí, nad nimiž stojí „shrnující jednota“. Představitelem této jednoty byl despota. Nadvýrobek, vytvořený ve společnosti, jednotlivci vlastnili prostřednictvím obecního vlastnictví. Marx předpokládal, že asijská forma byla natolik stabilní, že nebylo možné, aby se přeměnila na další formaci. Příčinou zániku orientální despotie bylo nejspíš poražení jiným, silnějším společenstvím.²⁴

Antická forma je především charakterizována nejen soukromým vlastnictvím výrobních prostředků, ale také vlastnictvím samotných otroků. Otroci vytvářeli statky, které sami nevlastnili, a dostávali jen minimum prostředků k udržení své lidské existence. Využívání otroků vedlo ke zvýšení produktivity práce a otrokáři tak získávali více nadvýrobků. V otrokářské společnosti byly obce uspořádány tak, aby členové v případě ohrožení byli schopni společně obec uchránit. V antické společnosti došlo ke vzniku státu a práva, neboť otrokáři mohli vlastnit otroky pouze jako celek. Zdokonalená dělba práce způsobila oddělení řemesel od zemědělství, venkova od měst, a přispěla tak k vytvoření vyspělého ekonomického a kulturního centra antické společnosti. S rozvojem produktivních sil se otrokářství stává značně nevýhodné, a dochází tak k přechodu od otrokářské formace k feudalismu.

Feudální formace²⁵, předcházející kapitalismu, je založena na soukromém vlastnictví půdy feudálem, pro něhož pracují rolníci. Nevolníci, na rozdíl od otroků, mají možnost individuálního vlastnictví výrobních prostředků a malého kousku půdy. To vedlo rolníky ke zvětšení produktivity práce, neboť volný čas mohli věnovat svému hospodářství. Stále více se projevovала ekonomická nerovnost obyvatelstva, a společnost tak byla rozdělena na „knížata, šlechtu, duchovenstvo a rolníky na venkově a na mistry, tovaryše, učně a nádenickou chátru ve městech.“ Velmi důležitou roli představovala církev, jež ovládala feudální společnost. Stejně jako u antické formy i zde se setkáváme s protikladem mezi městem a venkovem. Centrem pozemkového vlastnictví se stal venkov, kde rolníci měli možnost hospodařit na rozsáhlém území. Město bylo naopak charakterizováno rozmachem obchodu a vznikem cechů. Feudální formace nepřinesla jen rozkvět obchodu a řemeslnictví, ale docházelo také k rozvoji zahrádnictví, vinařství, zemědělství apod. Za feudalismu však upadal rozvoj výrobních

²⁴ MARX, K., pozn. 23, s. 202–203.

²⁵ Karel Marx v díle *Odcizení a emancipace člověka* užívá výrazu „Germánská forma vlastnictví“

vztahů, neboť zde byla nízká úroveň pracovních prostředků a minimální dělba práce. Další brzdou rozvoje společnosti bylo neekonomické hospodaření šlechty s majetkem, která většinu získaných příjmů věnovala životním rádovánkám místo zdokonalování technologií a výroby. Tyto okolnosti způsobily konflikt mezi rozvojem výrobních sil a výrobních vztahů. Nevolníci již nechtěli být vykořisťováni feudály, a tak se postupně utvářel kapitalistický způsob výroby. Buržoazie sdružovala masy řemeslníků v manufakturách, což rapidně zvýšilo produktivitu práce a vývoj výrobních sil. V tom okamžiku buržoazie získala ekonomickou moc, která se stala podnětem k revoluci a k následnému odstranění feudální společnosti.²⁶

²⁶ MARX, K. pozn. 23, s. 203–217.

4. NÁSTUP BURŽOAZNÍ SPOLEČNOSTI

Kapitalistická socioekonomická formace vznikla z ekonomické struktury feudální společnosti. V momentu, kdy se nevolník nebo poddaný vymanil z nadvlády svého pána a odpoutal se od půdy, mohl konečně nakládat se svou pracovní silou podle svého. Stává se tedy svobodným prodejcem své pracovní síly stejně jako kteréhokoliv jiného zboží, a musí tedy vstoupit na trh, na kterém pro své zboží najde kupce, kapitalistu. Pro buržoazní historiky znamená nástup kapitalistické společnosti osvobození jedinců od cechovního donucení a feudální společnosti. Avšak pro Karla Marxe se svobodní jedinci stávají prodáváči sebe samých v momentu, kdy jsou připraveni o výrobní prostředky, a tím i o všechny záruky svého života, které jim garantovala předcházející feudální společnost.

Karel Marx také vyvrátil fakt, že počáteční bohatství kapitalistů je výsledkem jejich vlastních zásluh. Abychom však pochopili průběh přeměny feudálního vykořisťování nevolníka v kapitalistické vykořisťování dělníka, postačí, když se vrátíme na přelom 14. a 15. století do některých měst na pobřeží Středozemního moře, přestože se začátek kapitalistické společensko-ekonomické formace datuje až na počátek 16. století. Hlavní hybnou silou přechodu ke kapitalistické formaci je vyvlastnění výrobních prostředků výrobci, rolníkov, a přisvojení těchto výrobků buržoazii. Etapy tohoto feudálního vyvlastnění probíhají v různých zemích odlišně, procházejí tedy různými fázemi a historickými úseky. Soukromé vlastnictví, jež je protikladem kolektivního vlastnictví, najdeme tam, kde pracovní prostředky a ostatní podmínky práce jsou drženy v rukou soukromých osob, kapitalistů.²⁷

Peněžnímu kapitálu bránilo feudální zřízení na venkově a cechovní zřízení ve městech, avšak po nástupu buržoazie tyto bariéry vymizely. Za hlavní impulsy původního hromadění kapitálu můžeme pokládat objevení nalezišť zlata a stříbra v Americe a zotročení zdejšího domorodého obyvatelstva. Dalšími impulsy původního hromadění kapitálu jsou podrobení domorodců v Africe nebo vyloupení Východní Indie. Následně se rozvíjí obchodní válka mezi státy v Evropě, které tak postupně ztrácejí poslední zbytky studu a svědomí.

²⁷ MARX, K. *Kapitál, díl první*. 6. vyd. Praha: nakladatelství Svoboda, 1978. S. 697.

Obyvatelstvo, které náhlým vyvlastněním půdy ztratilo veškeré prostředky a nemohlo se tak rychle přizpůsobit novým, kapitalistickým poměrům, skončilo jako žebráci, lupiči či tuláci. Jako důsledek těchto událostí byly koncem 15. a v 16. století vydány nové zákony proti tuláctví ve všech západoevropských zemích. V Anglii tento zákon poprvé použil Jindřich VII., první panovník rodu Tudorovců, jenž vládl v letech 1485–1509. Za Jindřicha VIII., druhého anglického panovníka z rodu Tudorovců vládnoucího v letech 1491–1547, bylo stanoveno, že staří práceschopní jedinci mohou žebrat, avšak práceschopní tuláci musí být za žebrotu zbičováni. Eduard VI., třetí anglický král z rodu Tudorovců, jenž vládl v krátkém období 1547–1553, vydal zákon, který stanovil, že kdo nebude chtít pracovat, bude dán do otroctví tomu, kdo ho udal. Královna Alžběta I., poslední panovnice z rodu Tudorovců, jež vládla v letech 1558–1603, stanovila zákon, podle kterého žebrákům starším čtrnácti let, jež nemají povolení žebrat, má být vypáleno znamení na levém ušním boltci. S podobnými zákony se můžeme setkat i ve Francii, kde v 17. století bylo založeno tzv. království tuláků. Za vlády Ludvíka XVI. v letech 1754–1793 byl vydán zákon, podle kterého měl být poslán na galeje každý zdravý člověk, který neměl pevné zaměstnání a základní existenční prostředky. Podobná opatření se zaváděla v různých evropských buržoazních zemích.²⁸

A tak venkovskému obyvatelstvu, jež bylo vyhnáno z půdy a násilím vyvlastněno, nezbylo nic jiného, než se podřítit buržoazním zákonům, nutných pro systém námezdní práce. Buržoazie se chtěla podle Karla Marxe zmocnit vlády jen z jediného důvodu, a to aby mohla regulovat mzdu, prodlužovat dělníkův pracovní den, a tím získat nad dělníkem plnou moc. Postupně vládnoucí buržoazie začala stanovovat zákon o námezdní práci, který měl za úkol vykořisťovat námezdního dělníka. V anglickém zákonodárství najdeme tento zákon pod názvem Statue of Laboures, jenž vydal král Eduard III. v roce 1349. Zákon obsahoval mzdový sazebník pro dělníky ve městě a na venkově za úkolovou i časovou práci. O rok později byl podobný zákon vydán také ve Francii. V 16. století se postavení dělníků v Anglii stále zhoršovalo. Peněžní mzda sice stoupala, ale na druhou stranu se stále znehodnocovaly peníze. Přesto však hlavním cílem vydávaných zákonů bylo čím dál více a intenzivněji snižovat mzdy námezdních dělníků. V roce 1813 byly zákony o úpravě mezd zcela zrušeny, a nahrazeny tak soukromým zákonodárstvím kapitalistů.²⁹

²⁸ MARX, K. pozn. 27, s. 714–717.

²⁹ MARX, K. pozn. 27, s. 719–721.

5. KAPITALISTICKÝ VÝROBNÍ PROCES

5.1. *Kapitál*

Karel Marx definuje kapitál jako výrobní poměr mezi lidmi v buržoazní společnosti.

*„Kapitál se skládá ze surovin, pracovních nástrojů a ze všeho druhu životních potřeb, jichž se užívá k výrobě nových surovin, nových pracovních nástrojů a nových životních potřeb.“*³⁰

Všechny suroviny, pracovní nástroje či ostatní existenční prostředky, jež jsou součástí kapitálu, byly nakupeny za určitých společenských výrobních poměrů a za určitých společenských výrobních podmínek. Avšak sám kapitál je také výrobní nástroj a nahromaděná předešlá práce. Karel Marx považuje za zásadní předpoklad ke vzniku kapitálu existenci třídy, která poskytuje kapitalistům svou pracovní sílu. Námezdní práce je hlavní podmínkou kapitálu a naopak kapitál předpokládá námezdní práci. Obě tyto složky se tedy navzájem podmiňují. Kapitalisté, vlastníci pozemků a dělníci tvoří tři třídy charakteristické pro buržoazní společnost. Kapitál tak podle Karla Marxe není nic jiného než moc ovládat pracovní sílu a její produkty.³¹

5.2. *Pracovní proces*

Kapitál je rovněž souhrn zboží, či směnných hodnot. Všechny tyto složky kapitálu jsou produkty lidské práce. Lidé prostřednictvím pracovního procesu působí na přírodu, čímž si přivlastňují přírodní suroviny a přepracovávají je dle vlastních potřeb. Pracovní proces zahrnuje pracovní činnost jako takovou, dále pracovní prostředky a pracovní předměty. Karel Marx rozlišuje mezi pracovními předměty, které oddělujeme přímo od přírody, např. ryby z vody či dřevo v lese, a předměty, které byly již dříve zpracovány, a jsou tudíž pro nás surovinou. S pracovním předmětem jako surovinou se setkáváme nejen v průmyslovém odvětví, ale také třeba v zemědělství a v jiných produktivních odvětvích. Země je nejen zásobárnou pracovních předmětů, ale také zdrojem pracovních prostředků. Lidé však působí nejen na přírodu, ale také mezi sebou

³⁰ MARX, K., *O kapitálu a jeho krizích*. 1. vyd. Praha: nakladatelství Jan Pohořelý, 1946. S. 15.

³¹ MARX, K., pozn. 30, s. 17–20.

navzájem. Vstupují tedy do vzájemných vztahů, kde každý jedinec vykonává konkrétní výrobní činnost, a tu pak mezi sebou směňují. Tyto vzájemné vztahy, do nichž jednotlivci vstupují, kde vyrábějí a směňují své výrobky, však závisí na stavu výrobních prostředků.³² Ekonomické epochy se právě rozlišují podle toho, jakými nástroji lidé pracují.³³

Pro Karla Marxe je výroba také spotřebou, jelikož hotový výrobek, který je určen ke spotřebě, se tak může stát surovinou pro následující proces výroby. Jako další příklad vztahu výroby a spotřeby uvádí Marx dělníka, který při výrobě nabývá určitých zručností a zkušeností, ale zároveň je vkládá do výrobku. Tedy celý proces výroby je ve všech svých momentech také procesem spotřeby. Spotřeba dovršuje celý proces výroby tím, že ruší vyrobenému předmětu jeho věcnou formu.

„Výrobu jak bezprostředně se ztotožňující se spotřebou a spotřebu jako bezprostředně se kryjící s výrobou nazýváme výrobní spotřebou.“³⁴

Bez výroby by tedy nebyla spotřeba, jelikož výroba vytváří předmět pro proces spotřeby. Výrobní proces představuje nejen předmět pro spotřebu, ale určuje také způsob spotřeby a následně spotřebiteli vytváří touhu po dalších výrobcích.

Na druhou stranu prostřednictvím spotřeby je výrobkům přidělen subjekt, a tudíž se výrobky stávají skutečnými výrobky. Například ušitý kabát se stává skutečným kabátem až v době spotřeby, tedy v okamžiku, kdy si ho oblékneme, anebo dům se spotřebovává v okamžiku, kdy v něm začneme bydlet, v tom okamžiku se pro nás stává skutečným domovem. Spotřeba je také impulzem k novému procesu výroby, tedy bez spotřeby není možný další výrobní proces.³⁵

Kapitalista zahajuje pracovní proces v okamžiku, kdy na trhu získá pracovní sílu. Pracovní proces můžeme charakterizovat jako proces, kde kapitalista nejdříve nakoupí a poté spotřebovává pracovní sílu. Dělník tedy pracuje pod dohledem kapitalisty, který neustále dohlíží na to, aby dělník práci vykonával co nejlépe a nejsvědomitěji, neplýtvat zbytečně surovinami a aby správně zacházel s pracovními nástroji.

³² MARX, K., *Námezdní práce a kapitál*. 2., autoris. vyd. Praha: nakladatelství Svoboda, 1949. S. 33–34.

³³ Více v kapitole „*Společenské formace předcházející kapitalistické společnosti*“

³⁴ MARX, K., pozn. 13, s. 161.

³⁵ MARX, K., pozn. 13, s. 162–163.

Kapitalista však potřebuje nejen pracovní sílu, ale také pracovní prostředek, prostřednictvím kterého dělník vyrábí užitnou hodnotu. Pracovní proces nemůže nikdy fungovat bez výrobního nástroje, i kdybychom jako výrobní nástroj používali ruku. Také žádný proces výroby není možný bez předcházející nahromaděné práce, i kdybychom za minulou práci považovali zručnost jedince. Výrobní prostředky můžeme považovat za kapitál jedině tehdy, jestliže vystupují vůči dělníkovi jako cizí majetek.³⁶

Kapitalistický výrobní proces zpracovává suroviny prostřednictvím pracovních nástrojů, jež se také spotřebovávají. N nejen suroviny a pracovní nástroje jsou při výrobním procesu spotřebovávány, ale také sama práce se spotřebovává, jelikož dělník k využití své pracovní síly vydává určité množství energie, svalové síly apod., což následně zapříčiňuje vyčerpání dělníka. Práce se tedy nejen spotřebovává, ale také se zároveň přeměňuje do formy předmětu, tedy zpředměťuje se. Avšak suroviny a pracovní nástroje jsou nejen součástí kapitálu, ale také produktem.³⁷

5.3. Výsledek pracovního procesu

Výsledkem materiálního výrobního procesu je produkt, ve kterém se surovina, pracovní nástroj a práce sama spojily v jednotný výsledek – výrobek. Výrobek ne vždy je určen k přímé spotřebě, ale může být také surovinou pro další proces výroby. Výrobek tak může představovat nejen výsledek pracovního procesu, ale také i podmínku následujícího pracovního procesu. Vyrobený produkt můžeme považovat za zboží v okamžiku, kdy se stává předmětem směny.

Kapitál, jenž vzniká z výrobního procesu, prochází současně třemi fázemi. V první fázi se kapitál prostřednictvím materiálního výrobního procesu zhodnocuje, jelikož vytváří novou hodnotu ve formě výrobku. Současně se však v druhé fázi kapitál znehodnocuje, jelikož přechází z formy peněz do formy konkrétního zboží. Avšak ve třetí fázi se kapitál společně zhodnocuje i se svou novou hodnotou, výrobkem. V zápětí se vrhá do oběhu, kde se zboží směňuje za peníze, a tím získává opět hodnotu ve formě peněz.³⁸

³⁶ MARX, K., *Rukopisy Grundrisse I.* 1. vyd. Praha: nakladatelství Svoboda, 1971. S. 39.

³⁷ MARX, K., pozn. 36, s. 261–262.

³⁸ MARX, K., pozn. 36, s. 60.

5.4. *Marxova teorie hodnoty*

Karel Marx charakterizuje buržoazní společnost jako „ohromný soubor zboží“. Účelem zboží je uspokojovat základní lidské potřeby. Každé zboží v sobě zahrnuje jak užitnou hodnotu, tak směnnou hodnotu³⁹, které Marx podrobně analyzuje v dílech *Ke kritice politické ekonomie* a *Kapitál*. Užitná hodnota je spojována s procesem spotřeby, v němž se tato hodnota realizuje, např. deštník nás chrání před deštěm. Každé zboží v sobě zahrnuje více užitných hodnot, a můžeme ho tedy využít k uspokojení různých lidských potřeb. Užitné hodnoty mají nejen kvalitativní charakter, ale také kvantitativní, např. tucet, locket, tuna atd. V kapitalistickém výrobním způsobu představuje užitná hodnota hmotný základ směnné hodnoty, v níž se užitné hodnoty směňují mezi sebou a tvoří tedy stejnou „směnnou velikost“. Tak je možné směnit hedvábí za zlato či pšenici, jelikož v rámci směnného procesu hmotných statků se nebere zřetel na kvalitativní rozdíl mezi zbožím, ale pouze kvantitativní. Všechny hmotné statky jsou produkty lidské pracovní síly, jež formuje základ směnné hodnoty. Podle Marxe různé užitné hodnoty jsou produkty rozdílných společenských prací, např. truhlářství, zednictví apod., ale naopak jako směnné hodnoty jsou všechny formy lidských prací převedeny na stejnorodou, všem společnou práci, pro niž Marx užívá termín „abstraktně všeobecná práce“. Abychom však mohli vyjádřit velikost směnné hodnoty, je nutné nejdříve určit velikost hodnoty abstraktně všeobecné práce. Proto měřítkem abstraktně všeobecné práce je pracovní doba, jež se vyjadřuje v jednotkách času, např. minuta, hodina, den, a která představuje průměrnou pracovní dobu potřebnou ke zhotovení výrobku za daných výrobních podmínek, jako je technologie, zručnost dělníka apod. Hmotné statky, k jejichž výrobě je zapotřebí stejné pracovní doby, představují tutéž hodnotu. Tato hodnota však není trvalá, jelikož velikost hodnoty zboží závisí na rozvoji výrobních sil. Marx tvrdí, že vyrobený předmět může sloužit jako užitná hodnota, ale nemusí však představovat zboží. Je to v případě, kdy jedinec vytvoří předmět, jenž slouží k jeho vlastní spotřebě. Avšak v momentu, kdy se věc stává předmětem směny a užitnou hodnotou, představuje zboží.⁴⁰

Podobně jako zboží je charakterizováno určitou kvalitativní užitnou hodnotou, tak i práce, obsažená v užitné hodnotě zboží, pojímá jistou kvalitativně užitnou hodnotu, jíž Marx nazývá „užitečnou práci“. Tak jako jsou různé užitné hodnoty, tak jsou také

³⁹Zboží se jeví jako směnná hodnota pouze ve směnném vztahu s jiným zbožím.

⁴⁰MARX, K., pozn. 27, s. 54–57.

rozdílné užitečné práce, projevující se v podobě dělby práce, jež je podmínkou kapitalistického výrobního způsobu. Všechny hmotné statky v sobě zahrnují dvě elementární složky – přírodní suroviny a lidskou práci. Víme, že existence lidí je závislá na práci, jelikož prostřednictvím práce jedinec působí na přírodu, a přetváří tak formu přírodních látek. Vynaložením lidské pracovní síly jsme tedy schopni přetvořit ovčí vlnu na kabát nebo jiné užité hodnoty. Marx ve své analýze hodnoty zboží nerozlišuje mezi složitou prací a primitivnější prací, a pokládá tak všechny pracovní síly, ať jsou složitější nebo méně složité, za jednoduchou pracovní sílu, např. jeden den složité práce se rovná dvěma dnům méně složité práce.⁴¹

Karel Marx ve své analýze zboží postupně přechází od primitivních forem směnné hodnoty ke složitějším, až se nakonec dostává k peněžní formě, jež funguje jako všeobecné měřítko hodnot. Za nejprimitivnější formu hodnoty považuje Karel Marx „prostou, nahodilou formu hodnoty“, kterou můžeme spatřit jen ve výjimečném směnném procesu. Na tuto formu navazuje složitější forma „úplná, rozvinutá forma hodnoty“, kdy v relativní formě hodnoty jednoho druhu zboží vystupuje mnoho jiných druhů zboží jako jeho ekvivalenty. Třetí formu představuje „všeobecná forma hodnoty“, jež je charakteristická tím, že samostatný druh zboží vyjadřuje společně s ostatními různými druhy zboží svou hodnotovost ve stejné ekvivalentní formě. Jednotlivému zboží je tak přidělen všeobecný charakter. Výslednou formu hodnoty tvoří „peněžní forma“, kde všeobecný ekvivalent tvoří peníze.⁴²

Prostá forma hodnoty je charakterizována porovnáváním hodnot dvou odlišných hmotných statků, a pro Marxe tak představuje nejprimitivnější vztah mezi hodnotami. Je tedy zahrnuta v hodnotovém vztahu mezi dvěma zbožními předměty. Prostá hodnota v sobě obsahuje jak „relativní formu hodnoty“, tak „ekvivalentní formu hodnoty“, které představují její krajnosti, tedy na jednu stranu jsou tyto formy na sobě vzájemně závislé, na druhou stranu si odporují. Marx tento vztah ukazuje na příkladu plátna a kabátu, kde určitý počet plátna se rovná určitému počtu kabátů.⁴³

Relativní forma hodnoty znamená, že hodnota jednoho zboží vyjadřuje svou hodnotu v jiném zboží. Plátno tedy představuje relativní formu hodnoty, jelikož hodnota plátna je vyjádřena v užité hodnotě kabátu, jenž pro ni ztělesňuje ekvivalentní formu. Plátno

⁴¹ MARX, K., pozn. 27, s. 58–60.

⁴² MARX, K., pozn. 27, s. 63–64.

⁴³ MARX, K., pozn. 27, s. 64–65.

musí mít hodnotu, jestliže chceme vyjádřit jeho ekvivalentnost ke kabátu. Proto je nutné, abychom jak plátno, tak kabát převedli na něco, co je oběma společné, tudíž na lidskou pracovní sílu. Kabát, vyrobený lidskou prací, vystupuje vůči plátnu jako jeho „ztělesněná hodnota“. I když kabát v procesu výroby změnil svou původní podobu, plátno v něm stále poznává svou hodnotu. „V hodnotovém vztahu, v němž kabát tvoří ekvivalent plátna, vystupuje forma kabátu jako forma hodnoty“.⁴⁴ Kabát, jenž je ekvivalentem k plátnu, přenesl svou vlastní formu hodnoty na zboží plátno. Plátno se jeví z dvojí hodnoty – jako užitná hodnota, obsahující souhrn všech jejích vlastností, které se liší od kabátu, a jako hodnota, jež je vyjádřena v užitné hodnotě hmotného statku kabát a projevuje se ve formě kabátu. V tom okamžiku dostává plátno jinou formu hodnoty, než má ve svém přírodním stavu - formu kabátu. V momentu, kdy vyjádříme hodnotu zbožího předmětu plátna ve zboží kabát, tak tím hodnotu plátna odlišujeme od jeho vlastní užitné hodnoty a dostáváme ho do směnného vztahu s rozdílným druhem zboží.⁴⁵

Z ekvivalentní formy hodnoty vyplývá, že jeden druh zboží je zde pouze podkladem k vyjádření hodnoty jiného zboží. V tomto případě ekvivalentní formu hodnoty představuje kabát. Tím, že určitý druh zboží se jeví jako ekvivalentní forma, znamená to, že je směnitelný za jiný druh zboží, pro nějž představuje ekvivalent. Marx však tvrdí, že i když je nějaký druh zboží ekvivalentem, v tomto případě kabát, a může být tedy směnitelný za jiný druh zboží, v tomto případě za plátno, není zde určena dimenze, která vyjadřuje směnitelnost kabátů za plátno. Kabát, na rozdíl od plátna, nevyjadřuje míru své vlastní hodnoty, a proto abychom mohli směnit kabát za plátno, musíme nejdříve určit velikost hodnoty kabátu. Jelikož kabát je v rovnici vyjádřen jen jako ekvivalent, znamená to, že je vyjádřen pouze jako kvantitativní poměr dané věci, plátna. Pokud je zboží kabát vyjádřen jako ekvivalent, není možné vyjádřit jeho vlastní míru hodnoty. Zjištění tohoto faktu dovedlo Marxovy předchůdce i následovníky k závěru, že vyjádření hodnoty je určeno pouze kvantitativně, avšak Karel Marx je opačného názoru, tedy vyjádření hodnoty není určeno jen kvantitativně. Ekvivalentní forma je charakteristická tím, že v rámci společného vztahu nevyjadřuje zboží svou hodnotu v jiném druhu zboží, jako to je u relativní formy, ale naopak tento druh zboží, jež je ekvivalentem, obsahuje hodnotu už sám v sobě, z čehož vyplývá, že i zboží, jež je

⁴⁴ MARX, K. pozn. 27, s. 67.

⁴⁵ MARX, K. pozn. 27, s. 65–70.

ekvivalentem, může mít svou ekvivalentní formu, tedy že může být směnitelné za jiný druh zboží. V případě kabátu, jenž je ekvivalentem k plátnu, může být také vázán na svůj ekvivalent, např. v peněžní formě.⁴⁶

Aby byla vyjádřena směnná hodnota, musí být zboží vždy ve společném vztahu s jiným druhem zboží. Zda je zbožní předmět vyjádřen ve formě relativní, nebo ekvivalentní, to záleží na tom, jaké zaujímá místo ve výrazu hodnoty. Zda je zbožní předmět, jehož hodnota se vyjadřuje, a projevuje se tedy jako užitná hodnota, nebo zbožní předmět, ve kterém se hodnota vyjadřuje, a projevuje se tedy jako směnná hodnota. Prostá forma hodnoty zahrnuje vztah mezi užitnou hodnotou a hodnotou, které se projevují ve vztahu dvou zbožních předmětů. Ve výrazu hodnoty vždy vystupuje jak relativní forma, tak ekvivalentní.⁴⁷

Složitějším hodnotovým vztahem je bezprostředně „úplná čili rozvinutá forma hodnoty“, kdy se hodnota jednoho druhu zboží vyjadřuje v mnoha dalších zbožních předmětech. Stejně tak jako prostá forma hodnoty, i tato forma obsahuje jak relativní formu hodnoty, tak ekvivalentní formu hodnoty. Samotný druh zboží nevstupuje do vztahu s druhým zbožím, nýbrž s celou řadou různých zbožních těles, což znamená, že hodnotnost zboží není závislá na nějaké konkrétní formě užitné hodnoty, ale může se projevit v různých formách užitných hodnot. V tomto případě by se určitý počet plátna rovnal určitému počtu kabátů, ale také určitému počtu pšenice, zlata či dalších zbožních těles, která vystupují ve vztahu k plátnu jako ekvivalent.⁴⁸

Třetí formu hodnoty představuje „všeobecná forma hodnoty“, která se od předcházejících forem odlišuje tím, že samostatný druh zboží nevyjadřuje svou hodnotu v jednom nebo mnoha jiných zbožích, ale společně s ním vyjadřují hodnotu ve stejném zbožním tělese všechny ostatní druhy zboží.

„Tak se ukazuje, že hodnotovost zboží, protože je pouze společenským bytím těchto věcí, může být vyjádřena jen jejich všestranným společenským vztahem, jejich forma hodnoty proto musí být formou společensky platnou.“⁴⁹

⁴⁶ MARX, K., pozn. 27, s. 71–75.

⁴⁷ MARX, K., pozn. 27, s. 64–65.

⁴⁸ MARX, K., pozn. 27, s. 78–80.

⁴⁹ MARX, K., pozn. 27, s. 81.

Ekvivalentní forma hodnoty zboží nabývá tak podoby obecné ekvivalentní formy, jež může náležet libovolnému zboží, a tím je zboží směnitelné za všechny ostatní hmotné statky.

Poslední formou hodnoty, která je společným měřítkem pro vyjádření hodnoty hmotných statků, je peněžní forma. Tato forma se od předchozí všeobecné formy liší pouze tím, že formu všeobecného ekvivalentu představují peníze.⁵⁰

5.5. Určení ceny zboží

Důležitým faktorem určování ceny zboží v kapitalistické společnosti je konkurence mezi kupujícím a prodávajícím, tedy poměr mezi poptávkou a nabídkou. Podle Karla Marxe je v buržoazní společnosti konkurence nejen mezi prodávajícími, ale také mezi kupujícími, která naopak cenu zboží zvyšuje. V případě, kdy na trhu bude možno koupit 100 balíků bavlny, ale kupců bude na 1000 balíků bavlny, znamená to, že poptávka po zboží převyšuje nabídku. Kupci se proto budou snažit navrhnout za zboží co nejvyšší cenu, aby vytěsnili z trhu ostatní kupující. Druhá strana, prodávající, u kterých v tuto chvíli neshledáme konkurenci, jen přihlíží na boje mezi kupujícími. Můžeme tedy říci, že čím více přibývá konkurence mezi kupujícími, ubývá konkurence mezi prodávajícími. Pro kapitalistickou společnost je však častější opačný případ, kdy se prodávající snaží prodat zboží za nejnižší cenu, vytlačit tak z trhu ostatní kapitalisty a zajistit si pro své zboží stálý odbyt. Hlavním zájmem každého kapitalisty je prodávat na trhu sám a co nejvíce zboží. Pokud však nabídka převyšuje poptávku, vzniká zoufalá konkurence mezi prodejci, kteří se snaží prodat své zboží za co nejnižší ceny. Konkurence mezi kupujícím a prodávajícím se v kapitalistické společnosti projevuje tím, že jedna strana chce nakoupit za co nejlevnější cenu a druhá naopak prodat co nejdražší. Cena zboží se následně bude odvíjet od toho, jaká strana bude silnější, zda kupující, nebo prodávající.⁵¹

Avšak Karel Marx odmítá tvrzení, že cena zboží je určována výhradně poměrem nabídky a poptávky. Pokud je cena tvořena vztahem nabídky a poptávky, čím je tedy určován tento vztah? Podle Karla Marxe je poměr nabídky a poptávky určován výrobními náklady zboží. Výrobní náklady zboží jsou v kapitalistickém výrobním

⁵⁰ MARX, K., pozn. 27, s. 85.

⁵¹ MARX, K., pozn. 32, s. 25–26.

způsobu důležitým měřítkem pro dosažení zisku. Jestliže kapitalista bude mít výrobní náklady určitého zboží například 100 marek a při prodeji kapitalista utrží 110 marek, můžeme tento zisk hodnotit jako poctivý, slušný zisk. Avšak utrží-li kapitalista 150 marek, či dokonce 200 marek, přičemž výrobní náklady na jednotku zboží činí 100 marek, bude to zisk podle Karla Marxe mimořádný, nečestný. Dostane-li kapitalista směnou za jeho zboží jiné zboží v menší hodnotě, prodělá. Avšak dostane-li kapitalista směnou za své zboží výše hodnocené zboží, znamená to, že vydělal. Tedy pokles či vzestup zisku jsou měřeny podle směnné hodnoty, jež se nachází buď pod výrobními náklady, nebo nad výrobními náklady.⁵²

*„Jestliže v důsledku nedostatečné nabídky nebo nepoměrné rostoucí poptávky cena jednoho zboží značně stoupá, musí nutně cena nějakého jiného zboží ve stejném poměru klesat.“*⁵³

Pokud například se zvýší cena jednoho lokte hedvábí ze 4 marek na 5 marek, v tom okamžiku se sníží např. cena stříbra v poměru ke zvýšené ceně hedvábí. Nejen klesne cena stříbra, ale také klesne k ceně hedvábné látky všechno ostatní zboží, u něhož cena zůstala stejná. Pokud tedy chceme koupit stejné množství hedvábí, musíme na oplátku směnit větší množství jiného zboží, u něhož cena zůstala nezměněna. V případě zvyšující se ceny zboží se postupně vkládá velké množství kapitálu do výnosného průmyslového odvětví, dokud zisk z důvodu nadvýroby neklesne opět pod výrobní náklady.⁵⁴

V opačném případě, sníží-li se cena nějakého zboží pod jeho výrobní náklady, bude se kapitál postupně z tohoto průmyslového odvětví odebírat. Vysoká cena zboží tedy způsobuje vyšší přítok kapitálu do průmyslového odvětví a naopak velmi nízká cena zboží způsobuje nízký přítok kapitálu z daného průmyslového odvětví. Z předcházejícího faktu tedy vidíme, že fluktuace nabídky a poptávky způsobuje, že cena zboží se vždy vrací na úroveň výrobních nákladů. Z toho vyplývá, že cena jednotlivých výrobků je určena jejich výrobními náklady a podle toho jsou také jednotlivá zboží navzájem směňována. V praxi můžeme pozorovat ceny výrobků, jež určité období klesají, ale následně to vyrovnávají stoupáním v dalším období. Tento proces však neplatí jen pro určitý jeden výrobek, ale pro celé průmyslové odvětví či

⁵² MARX, K., pozn. 32, s. 27–28.

⁵³ MARX, K., pozn. 32, s. 28.

⁵⁴ MARX, K., pozn. 32, s. 29.

celou třídu kapitalistů. Při bližší analýze kapitalistického výrobního způsobu zjistíme, že výrobní náklady jsou určeny pracovní dobou, jež je zapotřebí k výrobě určitého druhu zboží, neboť výrobní náklady jsou složeny ze surovin, výrobních nástrojů a také z pracovní síly, která se měří časem. A právě tyto předešlé zákony, jež určují cenu zboží, určují také mzdu. Karel Marx tedy dochází k závěru, že základním kritériem pro určování cen zboží v buržoazní společnosti je pracovní síla⁵⁵, kterou námezdní dělník poskytuje kapitalistovi.⁵⁶

Karel Marx však upozorňuje na fakt, že hodnoty výrobků, jež regulují tržní ceny vyrobeného zboží, zůstávají stálé. Množství zboží, jež je vyrobeno za určitou pracovní dobu, závisí na produktivní síle dělníka, nikoliv na její délce. A tak může nastat situace, kdy dělník při vyšším výkonu své produktivní síly je schopen za dvanáctihodinovou pracovní dobu vyrobit 12 liber příze, avšak při nižším výkonu své produktivní síly vyrobí jen 2 libry příze. V obou případech bude mít zboží stejnou hodnotu. Vidíme tedy, že rozdíl v cenách záleží na rozdílu produktivních sil.⁵⁷

*„Tato skutečnost je jen výrazem všeobecného zákona, že hodnota zboží je regulována množstvím práce do něho vložené a že toto množství práce do něho vložené plně závisí na produktivní síle použité práce, a proto se mění s každou změnou produktivní práce“.*⁵⁸

5.6. Zisk

Odečteme-li od celkové hodnoty vyrobeného zboží hodnotu surovin, pracovních prostředků vynaložených k výrobě, odečteme-li také hodnotu předešlé práce, jež je zpředmětněna ve zboží, pak zbytek hodnoty zboží je tvořen pracovní silou dělníka, který se zbožím naposledy pracoval. Představme si dělníka pracujícího 12 hodin denně. Za 12 hodin průměrné práce, vytváří dělník hodnotu rovnající se 6ti šilinkům. Tato daná hodnota, jež je určena pracovní dobou dělníka, představuje jediný fond, který si může dělník a kapitalista mezi sebou rozdělit. Je to tedy jediná hodnota, kterou lze rozdělit na mzdu námezdního dělníka a zisk kapitalisty. Tato hodnota se ani nijak nemění, pokud si

⁵⁵ Více o pracovní síle námezdního dělníka v kapitole „Vykořisťování pracovní síly v kapitalistické společnosti“.

⁵⁶ MARX, K., pozn. 32, s. 29–31.

⁵⁷ MARX, K., *Mzda, cena a zisk*. 4. vyd. Praha: nakladatelství Svoboda, 1977. S. 48–49.

⁵⁸ MARX, K., pozn. 57, s. 50.

ji kapitalista a dělník rozdělí v rozdílném poměru. A nezmění se ani tehdy, pokud místo jednoho dělníka vezmeme všechny pracující obyvatele ve státě, anebo jeden průměrný pracovní den vyměníme za několik miliónů průměrných pracovních dnů. Jelikož je tato hodnota omezena, tedy v našem příkladu představuje 6 šilinků, znamená to, že čím více dostane jeden, tím méně dostane druhý. Vždy se tedy jedna část hodnoty bude zvyšovat či snižovat v poměru k druhé části hodnoty. Dostane-li tedy náš dělník, jenž pracoval 12 hodin denně, hodnotu 3 šilinky, což se rovná polovině hodnoty, kterou sám vytvořil, znamená to, že míra zisku pro kapitalistu představuje 100 procent. Z toho vyplývá, že dělníkův pracovní den je složen z poloviny placené práce a z poloviny práce neplacené. Avšak v případě, kdy dělník dostane místo 3 šilinků pouhé 2 šilinky, tedy pracuje za mzdu jen jednu třetinu celého pracovního dne, zbydou kapitalistovi vykořisťovateli 4 šilinky a míra zisku bude 200 procent.⁵⁹

Prodejní cena zboží, které vyrobil dělník, nabývá tak pro kapitalistu trojího významu. Za prvé slouží jako náhrada předem vložených surovin, ale také opotřebení pracovních prostředků určených k výrobě. Za druhé prodejní cena slouží jako náhrada za předem vložené pracovní síly námezdních dělníků nezbytné k výrobě zboží, jež se vyrábí ve formě mzdy. Za třetí zbylá část prodejní ceny, jež přebývá, je určena pro kapitalistu jako jeho zisk nebo renta pozemkovým vlastníkům. Náhrada předem vložených surovin nahrazuje hodnoty, které byly přítomny před zahájením pracovního procesu, kdežto náhrada za předem vložené mzdy, kapitalistův zisk či rentu pozemkových vlastníků jsou tvořeny z nové hodnoty, jež se vytvořila sloučením surovin, pracovních prostředků a poskytnuté dělníkovy pracovní síly.⁶⁰

Zisk z kapitálu, jenž patří kapitalistovi, je odlišný od mzdy námezdního dělníka, jelikož zisk z kapitálu se, na rozdíl od mzdy, řídí hodnotou vloženého kapitálu. A přesto, že se kapitalista na práci skoro nepodílí, požaduje zisky, jež jsou úměrné jeho vloženému kapitálu. Určení zisku z kapitálu je pro kapitalistu obtížnější než určení mzdy námezdního dělníka, jelikož dosažený zisk kapitalisty zaléží na různých vnějších faktorech, jako jsou např. proměnlivost cen zboží, konkurence, zákazníci a mnoho různých faktorů, jimž je zboží vystaveno, čímž se zisky každou minutou mění. Avšak zisk by měl pro kapitalistu dosahovat takové částky, která je schopna pokrýt veškeré

⁵⁹ MARX, K., pozn. 57, s. 25–26.

⁶⁰ MARX, K., pozn. 57, s. 25.

náklady, jež byly do výroby vloženy. Každý kapitalista se proto snaží použít kapitál tak, aby mu při stejné jistotě vynesl největší zisk.⁶¹

⁶¹ MARX, K. *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*. 1. vyd. Praha: nakladatelství politické literatury, 1961. S. 35–38.

6. VYKOŘIŠŤOVÁNÍ PRACOVNÍ SÍLY V KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Pro buržoazní společnost je charakteristické její zřetelné rozdělení na třídy, které se od sebe odlišují rozdílnou pozicí v kapitalistickém výrobním způsobu. Vyšší třídu tvoří vlastníci výrobních prostředků, kapitalisté, a nižší třídu tvoří dělníci, kteří výrobní prostředky nevlastní a jsou nuceni prodávat svoji pracovní sílu, aby uspokojili své základní existenční potřeby. V kapitalistické společnosti se setkáváme s rozporem mezi zájmy jednotlivců a zájmem všech lidí ve společnosti. Příčinou tohoto rozporu je dělba práce a soukromé vlastnictví. Dělník je nucen prodávat kapitalistovi svou pracovní sílu, aby uživil sebe i svou rodinu, a kapitalista se dělníkovi odmění tím, že mu za ni zaplatí. Tuto pracovní sílu poskytuje dělník kapitalistovi na den, na týden, na měsíc apod. Marx se však zabývá otázkou, jakou hodnotu má dělníková práce? Kapitalista si nekupuje od dělníka jeho práci, nýbrž jeho pracovní sílu. Doba k poskytnutí pracovní síly dělníkem je dle zákona stanovena na určitou dobu, jelikož kdyby nebyla, znamenalo by to opět znovuzavedení otroctví. Otroek neprodával svému pánovi svou pracovní sílu, nýbrž byl sám prodán společně se svou pracovní silou. Za feudalismu nevolník neprodával svému pánovi pracovní sílu, nýbrž odevzdával mu část své sklizně. Naproti tomu námezdní dělník prodává sám sebe, a to po částech.

„Den co den prodává veřejně 8, 10, 12, 15 hodin svého života tomu, kdo nejvíc nabídne, majiteli surovin, pracovních nástrojů a životních prostředků, t. j. kapitalistovi.“⁶²

Dělník však má možnost opustit kapitalistu, kdykoliv se mu zachce, ale také kapitalista může propustit dělníka, jakmile z něj přestane těžit užitek, a následně si tak může najít novou a výhodnější pracovní sílu, jelikož námezdní dělník, stejně jako stroj, se opotřebovává a musí se časem nahradit. Dělník, i když má možnost svobodné práce, nemůže jen tak opustit třídu kapitalistů, kterým prodává svou pracovní sílu, jelikož kapitalista je pro dělníka a jeho rodinu zdroj výdělků. Dělníkovi tak nezbývá nic jiného, než vybrat mezi kapitalisty kupce své pracovní síly a následně se mu podřídit.⁶³

Marx hodnotu práce určuje stejně jako hodnotu každého jiného zboží. Víme, že hodnota zboží je určována množstvím práce v něm obsažené, tak i hodnota pracovní síly musí

⁶² MARX, K., pozn. 32, s. 24.

⁶³ MARX, K., pozn. 57, s. 37–39.

být určována množstvím práce v ní obsažené. Pracovní síla je tedy zbožím, které dělník prodává kapitalistovi, aby si mohl obstarat základní životní prostředky. Pracovní proces je pro dělníka pouze činnost, která mu napomáhá udržet se při životě, nikoliv zábavní činnost. Dokonce ani výrobek, který vlastnoručně vyrobí, není jeho vlastní, ale v rukou kapitalisty. Dělník však pro sebe vyrábí mzdu, za kterou si nemůže dovolit drahé hedvábí, zlato či palác jako buržoa. Za mzdu dělník obstarává životní prostředky pro sebe i pro svou rodinu. Dělník musí rovněž vydat určité náklady k tomu, aby mohl získat co nejvíce zkušeností, znalostí a zručnosti, a mohl tak rozvíjet svou pracovní sílu. Existují různé typy prací, k jejichž činnosti je třeba různých znalostí, zkušeností a zručnosti. Obecně však platí, že čím delší učební doby vyžaduje konkrétní práce, tím jsou náklady vyšší, ale následně je mzda pro dělníka také vyšší. Pokud se zaměříme na průměrnou práci, tak zjistíme, že náklady na učební dobu jsou zde minimální, což se také odrazí ve mzdě dělníka. Průměrnou práci můžeme spatřit v průmyslovém odvětví, kde náklady na vyškolení dělníka se pohybují ve velmi malém rozsahu, a tudíž dělníkovi stačí pouhá fyzická námaha k výrobě užitných hodnot.

„Právě tak jako jsou různé výrobní náklady na pracovní síly různé kvality, musí být různé i hodnoty pracovních sil zaměstnávaných v různých výrobních odvětvích. Na základě námezdního systému je hodnota pracovní síly určována stejně jako hodnota každého jiného zboží, a protože různé druhy pracovní síly mají různé hodnoty čili vyžadují ke své výrobě různá množství práce, musí mít na trhu práce různé ceny. Žádat za námezdního systému stejné nebo dokonce spravedlivé odměňování je totéž jako žádat za otrokářského zřízení svobodu.“⁶⁴

Vzrůstající kapitál v buržoazní společnosti způsobuje konkurenci mezi kapitalisty. Ti se chtějí zmocnit monopolního postavení tím, že se snaží vytěsnit z trhu ostatní kapitalisty. Jediný způsob, jak vytlačit z trhu konkurenci, je prodávat zboží levněji než ostatní. Aby však kapitalista mohl své výrobky prodávat levněji než ostatní, musí také vyrábět levněji. Toho dosáhne vysokou produktivitou práce, jež se zvyšuje prostřednictvím dělby práce a modernizací výrobních strojů. Obecně platí, že čím více je dělníků, mezi něž je práce rozdělena, a čím dokonalejší techniku vlastní kapitalista, tím nižší jsou výrobní náklady. Proto také každý kapitalista vynakládá veškeré úsilí a kapitál do rozšíření dělby práce, do výrobních strojů a snaží se je využít v co největším měřítku.

⁶⁴ MARX, K., ENGELS, B. *Spisy, Svazek 16*. Praha: nakladatelství politické literatury, 1965. S. 165.

V okamžiku, kdy se kapitalistovi za daných podmínek podaří vyrobit větší množství výrobků než jeho konkurentům, má možnost prodávat své výrobky za nižší cenu, a tím také vytěsnit z trhu ostatní prodejce. Kapitalista však musí počítat s tím, že na trhu nebude vládnout věčně, jelikož zanedlouho i ostatní obchodníci zavedou lepší dělbu práce, kvalitnější stroje, a tím cena klesne ještě níže, než je nyní. Kapitalisté se opět ocitají ve stejné situaci jako na začátku, tedy aby mohli vytlačit z trhu konkurenci, musí zvyšovat dělbu práce, zdokonalovat výrobní nástroje, a tím snižovat výrobní náklady. Konkurence následně opakuje stejný výrobní proces. Tento výrobní způsob je charakteristický pro buržoazní společnost.⁶⁵

Karel Marx však upozorňuje na negativní důsledky dělby práce. Kvůli větší dělbě práce je dělník nucen vykonávat práci za více dělníků, a tím také zvětšuje konkurenci mezi dělníky. Postupné rozšiřování dělby práce má za následek zjednodušení práce, čímž dělník pomalu ztrácí na svých zkušenostech a zručnostech a mění se tak v jednoduchou, fádní produktivní sílu, která nevyžaduje žádných bohatých schopností ani zkušeností. Dělník je tedy jak psychicky, tak fyzicky snižován na úroveň stroje. Tato primitivní práce se také stává všem dostupnou, a tudíž na její kvalifikaci není třeba příliš vysokých výrobních nákladů, což následně vede ke snižování mzdy, neboť cena práce je určována stejně tak jako cena kteréhokoliv zboží. Dělníci se tak snaží udržet mzdu tím, že pracují více hodin nebo vyrobí více výrobků za hodinu.

Výsledkem je: „Čím více pracuje, tím menší mzdu dostává, a to prostě proto, že čím více pracuje, tím více konkuruje svým spoludělníkům a dělá si tak ze svých spoludělníků rovněž konkurenty, kteří nabízejí za špatných podmínek jako on sám, a že tedy konec konců konkuruje sobě samému, sobě samému jako příslušníku dělnické třídy.“⁶⁶

Dělba práce vede nejen ke konkurenci mezi dělníky, ale také mezi dělníky a stroji, jelikož se stále se rozšiřující dělbou práce klesli dělníci na úroveň strojové výroby, a tudíž stroje mohou vystupovat jako konkurence pro dělníky. Víme, že nahromaděný kapitál zvyšuje produktivitu práce, a tím také zvyšuje výrobu užitečných hodnot. A právě tímto zvyšováním užitečných hodnot vzniká v buržoazní společnosti „nadvýroba“, jež má za následek buď propuštění dělníků z výroby, nebo snížení mzdy na minimum.⁶⁷

⁶⁵ MARX, K., MARX, K., pozn. 32, s. 45–47.

⁶⁶ MARX, K., pozn. 32, s. 50.

⁶⁷ MARX, K., pozn. 32, s. 50.

Karel Marx definuje mzdu jako určitou částku, kterou kapitalista vyplácí dělníkovi buď za určitou pracovní dobu, jíž dělník pro kapitalistu vykonává, nebo za určitý pracovní výkon.

„Mzda je určována nepřátelským bojem mezi kapitalistou a dělníkem.“⁶⁸

Avšak v tomto boji vždy vyhrává kapitalista, jelikož kapitalista může žít bez dělníka, ale dělník se bez kapitalisty neuživí. Minimální mzda je tedy určována tím, aby dělníci byli schopni uživit sebe, ale také i svou rodinu. Kapitalista většinou vyplácí dělníkovi mzdu, kterou má již v zásobě, nikoliv z výrobku, jež dělník nyní zhotovil.⁶⁹ Představme si tkalce, kterému kapitalista poskytl stav a přízi. Tkadlec začne zhotovovat pro kapitalistu užitnou hodnotu, kterou kapitalista prodá za určitou cenu za nějakou dobu. Tkadlec však nedostane podíl na této užité hodnotě, ale je mu vyplacena mzda již dříve, než je zboží prodáno. Může však nastat situace, kdy kapitalista nenajde kupce pro zboží, či prodej zboží mu nevynese ani dělníkovu mzdu. Avšak tento problém se tkalce netýká, jelikož již má od kapitalisty vyplacenou mzdu. Kapitalista, na rozdíl od dělníka, má možnost rozmnožit a zúročit svůj kapitál, avšak dělník nemůže svoji mzdu nijak rozmnožit či zúročit. Podle Karla Marxe je spojování kapitalistů zcela běžné a také se jim vyplácí, ale pokud by se chtěli spojit dělníci a společně bojovat proti mzdám a kapitalistům, obrátilo by se to proti nim. Proto je také kapitalista pro dělníka škodlivý a ničivý.⁷⁰

Karel Marx přirovnává existenci pracovní síly k existenci ostatních druhů zboží. Stejně jako zboží je řízeno nabídkou a poptávkou, tak i pracovní síla se tak řídí. Přesáhne-li nabídka práce poptávku, pak mzda dělníků bude placena pod cenou, a dělníci tak budou nuceni žít na pokraji smrti, či umřou hladem. Proto se také můžeme setkat s velkou konkurencí mezi dělníky, kteří se snaží co nejlépe uplatnit na trhu, a jejich život tak závisí na rozmaru kapitalistů. V případě, že tedy nabídka práce přesáhne poptávku, je pro dělníka velmi obtížné zaměřit se na jiný druh práce, jelikož různé pracovní činnosti vyžadují různé znalosti a zručnost a ne každý dělník je má. Jestliže kapitalista má možnost svůj kapitál kdykoliv investovat do jiného pracovního odvětví, bude následně dělník, který je orientován jen na konkrétní práci, připraven o obživu, anebo bude donucen podřídít se kapitalistovým požadavkům. Pokud kapitalista dosáhne zisku,

⁶⁸ MARX, K., pozn. 61, s. 23.

⁶⁹ MARX, K., pozn. 61, s. 23.

⁷⁰ MARX, K., pozn. 31, s. 22–23.

nemusí to znamenat, že bude dělníkovi vyplacena vyšší mzda, ale v případě, kdy se kapitalista dostane do ztráty, vždy to znamená i ztrátu pro dělníka.⁷¹

Karel Marx také upozorňuje na fakt, že ceny práce nejsou souměrné s cenami životních prostředků, u kterých můžeme spatřit velké výkyvy. Podle Marxe jsou ceny práce a ceny životních prostředků v protikladném poměru. V kapitalistické společnosti se setkáváme se skutečností, že různé typy prací se rozdílně ohodnocují. Jinak je tomu u různých kapitalistických odvětví, kde rozdílnost zisků není tak výrazná jako ceny za práci odlišných prací.

„U práce se projevuje všechna přirozená, duchovní i sociální rozmanitost individuálních činností a platí se za ni různá mzda, kdežto mrtvý kapitál postupuje vždy stejně a je netečný vůči skutečné individuální činnosti.“⁷²

Dělník, na rozdíl od kapitalisty, si musí sehnat nejen životní prostředky pro sebe a svou rodinu, ale také si musí zajistit práci. Karel Marx ve své kritice kapitalistické společnosti uvádí fakt, že pokud se společnost dostává do ztráty, dělník trpí nejvíce, jelikož ztráta kapitalistů se vždy nejdříve projeví u dělníků. V případě, kdy kapitalistická společnost dosahuje zisků, je to výhodné pro dělníky, jelikož ve třídě kapitalistů panuje konkurence, a tudíž roste poptávka po dělnické třídě. Karel Marx však i v tomto případě vidí několik negativních dopadů. Tím, že kapitalisté zvýší třídu dělníků mzdu, vyvíjí se u dělníků vyšší a vyšší tendence pracovat, a tím také dochází k přepracovanosti. Dělníci čím dál více prahnu po vyšší mzdě, a tudíž veškerý svůj čas věnují kapitalistům. Dělníci se tedy zbavují jakékoliv svobody a volného času, jenž by mohli věnovat sobě a své rodině, a postupně se vrací k otrocké práci, aby nezahynuli. S rostoucí třídou dělníků roste také konkurence mezi dělníky, a tím se snižuje jejich cena. Podle Karla Marxe život dělníka začíná v momentu, kdy opouští výrobu s celodenním výdělkem, jenž mu umožňuje, aby zašel do výčepu, nebo sednul ke stolu, či lehnul do postele.⁷³

V buržoazní společnosti se také silně projevuje konkurence mezi kapitalisty, kteří musí svůj kapitál co nejvýhodněji investovat, jelikož v této společnosti přežijí jen ti nejsilnější. Bohatí a mocní kapitalisté přivádí méně bohaté na mizinu, a tak se velmi

⁷¹ MARX, K., pozn. 61, s. 24.

⁷² MARX, K., pozn. 61, s. 25.

⁷³ MARX, K., pozn. 61, s. 25.

často stává, že jedinci, kteří dříve patřili do vyšší třídy buržoazie, nyní žijí ve třídě dělníků. Tato situace však také postihuje třídu dělníků, jež se díky přibývajícím dělníkům dostává do větší závislosti na třídě kapitalistů. Tím, že ubyla část kapitalistů, vytrácí se konkurence mezi nimi, ale naopak třída dělníků se rozrostla, a tím se také rozrostla konkurence mezi dělníky. Následkem je větší závislost na kapitalistech a snížení mzdy. Podle Karla Marxe tento stav společnosti vede dělníka ke stále intenzivnější pracovní činnosti, kdy dělník pracuje nad své síly, postupně klesá na úroveň strojové výroby, spadá pod nahromaděný kapitál, jenž rozšiřuje konkurenci mezi dělníky a následné hladovění, či dokonce smrt. Zvyšování mzdy dělníků kapitalista vyvažuje buď zkrácením délky pracovní doby, nebo zvýšením pracovního výkonu, kdy je dělník přinucen pracovat intenzivněji, a tím nyní vynakládá stejné množství životní síly za jednu pracovní hodinu, jako předtím vydával za dvě pracovní hodiny.⁷⁴

Karel Marx kritizuje některé ekonomy, kteří tvrdí, že společnost se nikdy nestřetává se zájmy dělníků. Marx naopak tvrdí, že buržoazní společnost je vždy v rozporu se zájmy dělníků. Buržoazní společnost pohlíží na ty, kteří žijí bez kapitálu, jen jako na dělníky. Dělník je pro kapitalistickou společnost pouze „pracující zvíře“, které potřebuje k životu jen nejzákladnější životní potřeby. Karel Marx varuje před buržoazní společností, kterou je třeba mírnit, jinak postupem času uvrhne dělnickou třídu do naprostého úpadku.⁷⁵

⁷⁴ MARX, K., pozn. 32, s. 55.

⁷⁵ MARX, K., pozn. 57, s. 55.

7. MARXOVA TEORIE O NADHODNOTĚ

Podstata kapitalistického vykořisťování je v těžbě nadhodnoty, jež tvoří určitou část výrobku a zahrnuje v sobě neplacenou práci dělníka. Představme si příklad, kdy dělník chce vyrobit denní průměrné množství životních prostředků, na které musí vynaložit šest hodin průměrné práce, jež se rovná třem šilinkům. Tedy šest hodin denní průměrné práce jednoho dělníka má hodnotu tři šilinky. Pokud dělník bude denně pracovat šest hodin, jeho denní výdělek mu postačí k opatření průměrných denních životních prostředků, které ho udrží naživu. Dělník, který denně prodává svou pracovní sílu kapitalistovi, a za kterou mu kapitalista vyplácí mzdu, přidává k hodnotě zboží, jež vyrábí, hodnotu tří šilinků. Avšak tato hodnota, jíž dělník přidává k výrobku, netvoří kapitalistovi zatím žádnou nadhodnotu čili nadvýrobek. V momentu, kdy kapitalista kupuje pracovní sílu dělníka, získává tím právo ji užívat či spotřebovávat. Stejně tak jako můžeme k výrobě užívat stroj, tak i pracovní sílu dělníka lze využít tím, že bude pracovat. Jelikož kapitalista zaplatil denní nebo týdenní mzdu dělníkovi za poskytnutí pracovní síly, má tedy právo užívat jeho pracovní síly po celý den, týden apod. Hodnota pracovní síly je určena dle hodnoty životních prostředků, které dělník potřebuje k udržení se naživu, avšak užívání pracovní síly kapitalistou je podmíněno tělesné i duševní síle dělníka.⁷⁶

Karel Marx upozorňuje na to, že denní hodnota pracovní síly je něco jiného než denní vykonávání této pracovní síly dělníkem.

„Stejně jako krmivo, které potřebuje kůň, je něco docela jiného než doba, po kterou může nést jezdce.“⁷⁷

Množství práce, jež vymezuje hodnotu pracovní síly, je podle Marxe naprosto odlišné od množství práce, kterou je schopen dělník vykonat. Vraťme se nyní k našemu dělníkovi, který za denní šestihodinovou pracovní dobu vyrobí hodnotu tří šilinků. Avšak dělník nemusí pracovat jen šest hodin, ale může pracovat osm, dvanáct či i více hodin denně.

Kapitalista, jenž si zaplatil námezdní práci na den, týden apod., může pracovní sílu dělníka využít nejen na šest hodin za den, ale klidně na celý den, týden či delší časový

⁷⁶ MARX, K., pozn. 57, s. 39–40.

⁷⁷ MARX, K., pozn. 57, s. 40.

interval. Pokud kapitalista nechá dělníka pracovat dvanáct hodin denně místo šesti, znamená to, že dělník bude poskytovat pracovní sílu šest hodin denně, za kterou mu kapitalista vyplatí mzdu 3 šilinky, a navíc bude muset dělník zadarmo pracovat dalších šest hodin, které Karel Marx nazývá hodinami „nadpráce“, jež se vtěluje do „nadhodnoty“ a „nadvýrobku“. Dělník tedy za dvanáct hodin práce vyrobí větší množství výrobků, kterým přidává hodnotu šesti šilinků. Jelikož dělník prodal svou pracovní sílu kapitalistovi na smlouvenou dobu, patří tedy všechny jeho vyrobené užité hodnoty kapitalistovi. Protože dělník denně pracuje dvanáct hodin místo šesti, získává tedy kapitalista šest šilinků. Z této získané sumy zaplatí kapitalista dělníkovi mzdu v hodnotě tří šilinků a zbylé tři šilinky tvoří „nadhodnotu“ neboli zisk, jenž je hlavním účelem kapitalistického výrobního způsobu.⁷⁸

Karel Marx upozorňuje na fakt, že nadhodnotu neboli zisk, který kapitalista získá z dělníkovy nadpráce, si nepřivlastňuje pouze sám, ale dělí se s více kapitalisty. Pozemkový vlastník si přivlastňuje část nadhodnoty, již Karel Marx nazývá „pozemková renta“. Nezáleží ani na tom, zda se pozemek využívá pro zemědělství, rybolov, stavby, železnice či pro jiný účel. V kapitalistickém výrobním způsobu se setkáváme také s vlastníky pracovních prostředků, kteří zcela nebo jen z části půjčují kapitalistickým výrobcům pracovní prostředky, jež umožňují kapitalistovi vyrábět nadhodnotu, a na oplátku si činí nárok na část nadhodnoty v podobě úroků. Kapitalistovi tak po zaplacení mzdy, úroků a ostatních výdajů, které se vztahují k produktivním účelům, zůstane obchodní zisk.⁷⁹

„Pozemková renta, úrok a průmyslový zisk jsou jen různé názvy pro různé části nadhodnoty zboží čili nezaplacené práce v něm obsažené a všechny pocházejí stejně z tohoto zdroje a jedině z tohoto zdroje.“⁸⁰

Vlastníci půdy či kapitálu získávají část nadhodnoty zboží, kterou vykořisťuje kapitalista z dělníků. Dělníkům je však jedno, zda výsledek vykořisťování jejich pracovní síly, tedy nezaplacené práce, si přivlastňuje kapitalista sám, anebo se dělí ještě s dalšími vlastníky půdy či kapitálu. Pokud však kapitalista vlastní jak pozemek, tak i pracovní prostředky, znamená to, že si přivlastní celý zisk, který vykořistil z dělníka.

⁷⁸ MARX, K., pozn. 57, s. 55–41.

⁷⁹ MARX, K., pozn. 57, s. 45.

⁸⁰ MARX, K., pozn. 57, s. 45.

Tento vztah mezi kapitalistou a námezdním dělníkem je tedy přímým účelem kapitalistické výroby.

Nadhodnotu neboli nezaplacenou práci můžeme tedy rozdělit na tři různé části – pozemkovou rentu, úroky a obchodní zisk. Pracuje-li dělník dvanáct hodin denně, ale polovina pracovní doby tvoří nadhodnotu neboli neplacenou práci, je tedy dělníkovi placena mzda ve výši tři šilinky za den. O zbylé tři šilinky, které si kapitalista přivlastňuje vykořisťováním dělníků, se může podělit s ostatními vlastníky půdy či půjčovateli peněz. Tato zbylá hodnota rovna třem šilinkům představuje tedy hodnotu, kterou si kapitalisté mohou mezi sebou rozdělit.

8. MARXOVA TEORIE ODCIZENÍ

Teorii odcizení Karel Marx podrobně zpracoval ve svém díle „Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844“. Avšak Marx nebyl prvním myslitelem, jenž se věnoval konceptu odcizení. Tento pojem můžeme nalézt již u Hegela či Feuerbacha, pro které odcizení znamená, že člověk svůj výtvar nepovažuje za vlastní, ale za úplně cizí svět, do kterého byl vržen.

Karel Marx popsal celkem čtyři způsoby odcizení člověka.⁸¹ Prvním způsobem odcizení je vztah mezi dělníkem a jeho produktem práce jakožto cizím předmětem. Druhý koncept odcizení člověka popisuje Karel Marx v rámci procesu výroby, kde vztah mezi dělníkem a jeho vlastní činností se jeví jako cizí. V tomto aktu odcizení se člověk odcizuje nejen produkující činnosti samé, ale také sám sobě. Třetím způsobem odcizení práce je odcizení rodovému životu člověka. V tomto případě odcizená práce odcizuje člověku nejen rodový život, sebe samého, přírodu kolem něj, ale také jeho lidskou podstatu. Čtvrtý způsob odcizení představuje odcizení člověka od člověka, tedy odcizení od druhých jednotlivců a zničení vzájemných lidských vztahů.

V kapitalistické společnosti obecně platí, že čím více je dělník produktivní, tím hlouběji upadá do bída. Čím více dělník produkuje bohatství, tím menší má jeho pracovní síla cenu. Zámožnost věcí v buržoazní společnosti se zvyšuje přímo úměrně s bídou dělníků, kteří tyto věci produkují. Práce vyrábí nejen zboží, ale také i sebe, a dokonce i dělníka, jenž je v kapitalistickém systému přirovnáván ke zboží.

„Tento fakt nevyjadřuje nic víc než toto: předmět, který práce produkuje, její produkt, se proti ní staví jako nějaká cizí bytost, jako moc nezávislá na výrobcí. Produkt práce je práce, která se v nějakém předmětu fixuje, zvětňuje se v něm, je to zpředmětnění práce. Uskutečněním práce je její zpředmětnění. Toto uskutečnění práce se v ekonomickém stavu jeví jako odskutečnění dělníka, zpředmětnění jako ztráta a poroba předmětu, osvojení jako odcizení, jako zvnějšnění.“⁸²

Nejen produkt práce, ale také sama práce se odděluje od výrobce, dělníka, jako něco cizího. Odcizení vyrobeného předmětu se jeví tak, že čím více předmětů je dělník schopen vyprodukovat, tím méně jich může vlastnit, a tím více upadá pod nadvládu

⁸¹ Karel Marx ve svých spisech často používá pojem „zvnějšnění“ místo odcizení.

⁸² MARX, K., pozn. 61, s. 63.

kapitálu. Čím více se dělník zdokonaluje ve svém oboru, tedy nabývá více zkušeností a zručností, tím více upadne pod sílu předmětů a kapitálu, které prostřednictvím své produkce vytváří, a tím se okrádá o svůj vlastní život a zároveň chudne. Karel Marx tento způsob odcizení přirovnává k náboženství, jelikož čím více svého času a svého života člověk vkládá do boha, tím více se okrádá o svůj vnitřní svět. Dělník, který vkládá většinu svého úsilí a života do předmětu, jenž produkuje, se následně stane majetkem předmětu, nikoliv dělníka. Z toho tedy vyplývá, že čím více svého úsilí vkládá dělník do výroby, tím více ztrácí sám sebe. Aby dělník mohl vytvářet předměty, potřebuje k tomu přírodu, jelikož příroda poskytuje dělníkovi suroviny, bez kterých by se výrobní proces nemohl uskutečnit, a dělník by tak nemohl získat základní životní prostředky. Příroda pro nás představuje materii, prostřednictvím které se uskutečňuje výrobní proces. Karel Marx však upozorňuje na fakt, že čím více si dělník přivlastňuje okolní přírodu, tím více životních prostředků ztratí. O životní prostředky se může připravit buď tím, že okolní svět přestane být předmětem jeho práce, anebo také tím, že okolní smyslový svět přestane být předmětem pro dělníkovu obživu. Okolní smyslový svět, přírodní předměty, tudíž nepřátelsky stojí proti dělníkovi. Avšak dělníkovi nezbyvá nic jiného, než žít pod nadvládou předmětů, a tím si udržet jak práci, tak živobytí.⁸³

„Dělníkovo odcizení v jeho předmětu se podle ekonomických zákonů projevuje tak, že čím víc dělník vyrábí, tím méně může konzumovat, že čím více hodnot vytváří, tím víc ztrácí sám na hodnotě, na důstojnosti, že čím vzhlednější je jeho výrobek, tím je dělník nevzhlednější, že čím civilizovanější je jeho předmět, tím je dělník barbarštější, že čím mocnější je jeho práce, tím bezmocnější se stává dělník, že čím se práce stává duchaplnější, tím duchaprázdňější se stává dělník a tím víc se dostává do područí přírody.“⁸⁴

Odcizení se projevuje nejen ve vztahu dělníka k jeho výrobkům, ale také ve vztahu dělníka k procesu výroby, jenž pro Marxe představuje druhý způsob odcizení. Jestliže se dělník odcizuje ve vztahu ke svým produktům, musí se zároveň odcizovat i k samotnému procesu výroby. Odcizení práce se projevuje v tom, že dělník se v práci necítí svobodně, nenabývá žádnou fyzickou ani duševní energii, ale naopak práce ničí dělníkovi tělo a pustoší jeho psychický stav. Svobodný a spokojený život začíná pro

⁸³ MARX, K., pozn. 61, s. 64.

⁸⁴ MARX, K., pozn. 61, s. 64–65.

dělníka v momentu, kdy opouští svou každodenní práci a směřuje domů. Práce je pro dělníka vynucena, je prostředkem k uspokojení základních lidských potřeb. Pokud však dělník není pod žádným nátlakem a trýzněním, utíká před prací jako před nákazou. Odcizenost práce se u dělníka projevuje hlavně tím, že není jeho. Jeho pracovní síla patří kapitalistovi, který si ji za určitou částku a na určitou dobu koupil, a tudíž tato činnost není dělníkovi vlastní. Karel Marx se dívá na dělníka jako živočicha, který jedná svobodně jen ve zvířecích funkcích, tedy v jídle, pití, plození, bydlení. Ve všech lidských funkcích je člověk nesvobodný a cítí se pouze jako zvíře. V tomto případě Karel Marx mluví o „sebeodcizení“, jež se vztahuje k dělníku stejně jako produkt práce.⁸⁵

Třetím způsobem odcizené práce je odcizení rodového života člověka. Člověk je podle Karla Marxe rodová bytost, jelikož dokáže zpředmětnit jak svůj vlastní rod, tak i ostatní věci. Člověk jako rodová bytost nazírá sám na sebe jako na bytost svobodnou, univerzální. Člověk jako bytost rodová žije tedy z neorganické přírody. Veškeré zvířectvo, lesy, kamení, vzduch, voda, světlo apod. tvoří část lidské produktivní činnosti, jelikož člověk přežívá pomocí těchto přírodních produktů, ať už je využívá v podobě potravy, obydlí, paliva nebo oděvů. Příroda tak pro člověka představuje jeho neorganické tělo, díky němuž člověk může žít. Člověk je jak fyzicky, tak duševně spojen s přírodou. Odcizená práce tak člověku odcizuje nejen okolní přírodu a i sebe samého, ale mění jeho rodový a soukromý život. Víme, že pracovní činnost pomáhá člověku uspokojovat jeho základní existenční prostředky. Ale sama práce se jeví jako rodový život, jelikož svobodná produktivní činnost představuje rodový charakter člověka. Člověk vytváří produktivní činnost pomocí svého vědomí a svobody, což ho právě odlišuje od říše zvířat. Právě tím, že člověk dokáže přetvářet a zpracovávat okolní přírodu, se jeví jako rodová bytost. Zvíře však také produkuje, např. staví hnízda, hledá potravu, ale na rozdíl od člověka vytváří jen to, co nutně potřebuje ke své existenci, kdežto člověk produkuje i bez toho, aniž by to nutně potřeboval ke své existenci. Člověk se vyvíjí nejen rozumově, ale také i po činné stránce, a tím na sebe pohlíží jako na bytost svobodnou, rozumovou, jež žije ve světě, který sám stvořil.⁸⁶

„Odcizená práce tedy: Z rodové bytosti člověka, a to u přírody i z jeho duchovní rodové způsobilosti, dělá bytost člověku cizí, prostředek jeho individuální existence. Odcizuje

⁸⁵ MARX, K., pozn. 61, s. 65–66.

⁸⁶ MARX, K., pozn. 61, s. 67–69.

člověku jeho vlastní tělo i přírodu mimo něj, i jeho duchovní bytost, jeho lidskou podstatu.“⁸⁷

Odcizením produktů, jež dělník vyrobil, a odcizením pracovní činnosti dochází tedy k odcizení člověka od jeho rodové podstaty.

Jestliže dělníkovi nepatří produkt jeho práce, je odcizen své činnosti, rodové bytosti, je také odcizen jako člověk člověku, což pro Karla Marxe představuje čtvrtý způsob odcizení člověka. Jaký vztah má tedy člověk ke své činnosti a k sobě samému, tak také stejný vztah má k druhému člověku a jeho produktivní činnosti. Odcizení rodové bytosti podle Marxe znamená, že lidé jsou si mezi sebou navzájem cizí a všichni dohromady jsou odcizeni lidské podstatě. Zvnějšněná praktická lidská činnost způsobuje rozpad mezilidských vztahů. Člověk prostřednictvím odcizené práce nahlíží na druhého člověka dle kritérií a poměrů, ve kterých se nachází jakožto dělník. Lidé již nežijí společně jako v předchozích etapách dějinné lidské společnosti, ale naopak žijí jeden na úkor druhého.

Jelikož dělníkovi nepatří jak produkt jeho práce, tak práce samotná, dělník patří tedy cizí osobě. Tím, že dělník hledí ke svému výrobku jako k něčemu, co je pro něj cizí, nepřátelské, mocné, znamená to, že někdo cizí, nepřátelský, mocný, na dělníkovi nezávislý je vlastníkem tohoto výrobku. A chová-li se dělník ke své práci jako k něčemu, co je pro něj cizí, nesvobodné, utiskující, pak tedy musí být pod dohledem člověka, který vládne nad dělníkovou produktivní činností. V reálném světě se sebeodcizení projevuje jen ve vztahu k druhým lidem. Tím, že dělník vytváří produkt, který mu je cizí, tak také vytváří vládu cizí osoby nad tímto produktem, která sice neprodukuje, ale hotový produkt vlastní. Pracovní činnost, jež je odcizená dělníkovi, se tedy přiděluje někomu cizímu. Odcizená pracovní činnost dělníka vytváří vztah kapitalisty k této práci.⁸⁸

Karel Marx definuje soukromé vlastnictví jako výsledek dělníkovy odcizené práce, zvnějšněného vztahu dělníka k přírodě i k sobě samému. Podle Marxe soukromé vlastnictví a odcizená práce na sebe vzájemně působí, tedy soukromé vlastnictví je výsledek, cíl odcizené práce, ale také je to prostředek, prostřednictvím kterého se práce odcizuje. Podle Karla Marxe jsou mzda a soukromé vlastnictví totožné, neboť obojí se

⁸⁷ MARX, K., pozn. 61, s. 70.

⁸⁸ MARX, K., pozn. 61, s. 71.

jeví ve vztahu k odcizené práci. Víme, že produkt pracovní činnosti odměňuje práci tím, že je dělníkovi placena mzda, jež je následkem zvnějšněné práce. Stejně naopak tak můžeme ve mzdě shledat práci, prostřednictvím které je mzda placena. Proto také Karel Marx nevidí nic pozitivního ve zvýšení mzdy, jelikož mzda je jen lepší odměna dělníků za jejich práci, avšak zvýšením mzdy dělník nedosáhne větší důstojnosti a uznání, jelikož mzda je pro něj důsledkem zvnějšněné práce. Avšak ani rovnost mezd by dělníkovo uznání a důstojnost nepozdvihla, jelikož rovnost mezd by jen vyjadřovala stejný vztah všech lidí k práci.

„Mzda je bezprostřední důsledek odcizené práce, a odcizená práce bezprostřední příčina soukromého vlastnictví. S jednou stránkou musí tedy padnout i druhá.“⁸⁹

Dělník tudíž pro sebe nevyrábí výrobek, ale mzdu, jež je nutným výsledkem odcizené práce.

Odcizenou práci navíc ještě doplňují další typy odcizení v podobě falešného vědomí, idejí a náboženství. Podle Karla Marxe odcizení člověka bude zlikvidováno až nastolením beztrždní komunistické společnosti, jež přivede člověka k jeho lidské podstatě.

⁸⁹ MARX, K., pozn. 61, s. 74.

9. ZHOUBNÝ ÚČINEK STROJŮ

Klíčovým znakem kapitalistické společnosti je strojová výroba, jež představuje významný zlom v dějinách lidstva. Hlavním úkolem strojové výroby je rozvoj produktivní síly práce, zlevňování zboží a zejména výroba nadhodnoty. Zhoubný účinek strojů spočívá ve vytlačení zručných dělníků a jejich nahrazení dělníky méně obratnými, bez svalové síly, či dokonce nahrazení ženami a staršími dětmi.

A tak se stroje v buržoazní společnosti staly prostředkem k rozmnožení námezdních dělníků, neboť dle zákona museli pracovat všichni členové rodiny bez ohledu na věk či pohlaví. Důsledkem toho se znehodnocovala mužova pracovní síla, jelikož hodnota jeho pracovní síly se rozdělovala mezi všechny členy rodiny. Dříve muž, dělník, poskytoval kapitalistovi za úplatu svou vlastní pracovní sílu, nyní ještě navíc poskytuje pracovní sílu ženy a dětí. Podle Karla Marxe se muž dělník, jenž prodává pracovní sílu sebe i své rodiny, stává obchodníkem s otroky. Kapitalista nemusel chodit pro dětskou pracovní sílu daleko, stačilo když každé pondělí a úterý ráno navštívil známý Londýnský trh, kde děti starší devíti let prodávaly svou pracovní sílu za jeden šilink a osm pencí týdně.⁹⁰

Karel Marx také upozorňuje na výraznou úmrtnost dělnických dětí v prvních letech života. Důvodem tak zřetelného úmrtí kojenců je zaměstnání matek, a následně tak zanedbání mateřské péče. Fyzické a morální mrzačení mladších dětí donutilo anglický parlament k vydání zákona, jenž nařizoval, že děti mladší čtrnácti let musí povinně splnit základní školské vzdělání. I přesto, že kapitalisté mají zákonem zakázáno zaměstnávat děti mladší čtrnácti let bez základní povinné docházky, pomocí triků a kliček tento zákon se smíchem obcházejí.⁹¹

Výrobní stroje nejsou jen prostředkem ke zkracování výrobní doby nutné pro výrobek, nýbrž také jako prostředek k prodlužování pracovního dne námezdních dělníků. Pokud si kapitalista pořídí nový výrobní stroj, musí počítat s tím, že každý stroj se opotřebovává. Materiální opotřebení každého stroje je dvojitého charakteru. První opotřebení vzniká užíváním výrobního stroje, druhé jeho neužíváním. Výrobní stroje jsou opotřebovávány nejen z materiálního hlediska, nýbrž i z morálního. Každý stroj totiž ztrácí směnnou hodnotu v důsledku levnější reprodukce či inovace. Jeho hodnota tedy

⁹⁰ MARX, K., pozn. 27, s. 392.

⁹¹ MARX, K., pozn. 27, s. 393.

není určována pracovní dobou potřebnou k výrobě nového stroje, ale pracovní dobou, jež je zapotřebí k jeho vlastní reprodukci.⁹²

„Čím kratší je období, v němž se reprodukuje celková hodnota stroje, tím menší je nebezpečí morálního opotřebování, a čím delší je pracovní den, tím kratší je toto období.“⁹³

V okamžiku, kdy jsou do průmyslového odvětví zavedeny výrobní stroje, vyvíjejí se nové způsoby k jejich nejrychlejší reprodukci, a tím je menší šance morálního opotřebení. K zmenšení rizik morálního opotřebení je využíváno právě prodlužování pracovního dne námezdních dělníků. Výsledkem tohoto prodlužování je zvýšení nadhodnoty a zároveň zmenšení nákladů, potřebných k jejímu získání.⁹⁴

Dělba práce v továrnách se uskutečňuje rozdělením dělníků do různých specializovaných oddělení, kde společně pracují u výrobních strojů. V každé průmyslové továrně můžeme spatřit dvě skupiny dělníků. První skupinu představují dělníci, kteří jsou skutečně zaměstnání u pracovních strojů. Druhá skupina je složena z pomocníků, především z dětí, jejichž nejčastějším úkolem je přeprava materiálů ze skladu k výrobním strojům. Vedle těchto dvou velkých skupin shledáme v továrně vyšší vrstvu dělníků, mezi kterou řadíme inženýry, mechaniky, truhláře, údržbáře, kontroléry apod. Práce u výrobního stroje vyžaduje také zaučování dělníka, jenž u tohoto stroje pracuje. A tak zaučení námezdního dělníka ke konkrétnímu výrobnímu stroji znamená podle Karla Marxe sloužit do konce života tomuto dílčímu stroji. Dělník je tak od dětství postupně měněn v pouhou část výrobního stroje.⁹⁵

Práce u výrobního stroje vyčerpává dělníky jak po stránce fyzické, tak psychické. Podle slov Karla Marxe výrobní stroj neosvobozuje dělníka od práce, ale naopak dělníkova práce je pomocí stroje zbavena veškerého obsahu, a tak každý námezdní dělník postupně ztrácí svou intelektuální a zručnou stránku své pracovní síly, a stává se tak pouhou částí výrobního stroje. V případě, kdy dělník poruší tovární řád, ať chtěně či nechtěně, je potrestán v podobě peněžních pokut či srážek ze mzdy. Karel Marx také upozorňuje na pracovní podmínky, ve kterých dělníci pracují a které ohrožují jejich

⁹² MARX, K., pozn. 27, s. 397–399.

⁹³ MARX, K., pozn. 27, s. 399.

⁹⁴ MARX, K., pozn. 27, s. 399.

⁹⁵ MARX, K., pozn. 27, s. 414.

zdraví, či způsobují dokonce smrt dělníků. Uměle zvýšená teplota, výpary ze surovin, výrobních strojů, to vše má negativní dopad na zdraví námezdních dělníků.⁹⁶

Celý kapitalistický výrobní proces spočívá na faktu, že dělník poskytuje za úplatu kapitalistovi svou pracovní sílu. Dělníkova pracovní síla se měří stejnou hodnotou jako kterékoliv jiné zboží. Avšak prostřednictvím dělby práce se dělníkova pracovní síla stává jednostrannou, stává se dílčím nástrojem. V kapitalistické výrobě přechází pracovní nástroj na výrobní stroj, a tím pracovní síla, jakožto pracovní nástroj, ztrácí jak užitnou hodnotu, tak i hodnotu směnnou.⁹⁷

„Obyvatelstvo, které už není bezprostředně zapotřebí k sebezhodnocování kapitálu, hyne jednak v nerovném boji staré řemeslné a manufakturní výroby proti výrobě strojové, jednak stále více zaplavuje všechna snáze dostupná průmyslová odvětví, přepřlňuje trh práce, a tak snižuje cenu pracovní síly pod její hodnotu.“⁹⁸

Avšak buržoazní třída si neuvědomuje fakt, že pokud strojová výroba zničí celou třídu námezdních dělníků, zničí zároveň také kapitál, který bez námezdní práce přestává být kapitálem.

⁹⁶ MARX, K., pozn. 27, s. 415–419.

⁹⁷ MARX, K., pozn. 27, s. 423–424.

⁹⁸ MARX, K., pozn. 27, s. 424.

10. ZÁNÍK BURŽOAZNÍ SPOLEČNOSTI A ROZVOJ KOMUNISTICKÉ FORMACE

Karel Marx v závěru své analýzy kapitalistické společnosti poukazuje na reálné řešení, jež by pomohlo rozdrtit dosavadní buržoazní poměry, a nastolit tak revoluční formu vlády, vládu nyní utlačovaného proletariátu. Poslední společensko-ekonomickou formací, jež osvobodí člověka od nadvlády buržoazie, je formace komunistická.

Komunistická formace se vyznačuje beztřídním společenským zřízením se společným vlastnictvím výrobních prostředků a úplnou společenskou rovností všech členů společnosti. Komunismus osvobozuje všechny lid od útlu, vykořisťování, zároveň klade důraz na svobodu, rovnost, solidaritu a společné bohatství. Komunistická formace osvobodí všechny lid od zotročující dělby práce a sama práce nebude již pouhým prostředkem k užití se, ale naopak se stane společností uznanou první životní potřebou, v níž dovednosti každého z nás budou využívány s co největším užitkem pro celou komunistickou společnost. Všestranný rozvoj lidí ve společnosti a rozvíjející se věda a technika se stanou hlavním podnětem pro rozvoj výrobních sil a následně k zvětšování se společného bohatství. Zde podle Karla Marxe bude platit zásada:

„Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!“⁹⁹

Avšak podle Karla Marxe k plnému vybudování komunismu je zapotřebí dlouhé epochy, v níž se postupně vytvoří ekonomické, sociální, politické a kulturní základy pro budoucí komunistickou formaci. Kapitalisté se však svého bohatství a svých privilegií nevzdávají dobrovolně, a tak dělníkům nezbyvá nic jiného než proletářská revoluce.

Všude tam, kde přišla k moci buržoazie, zničila všechny doposud vládnoucí feudální poměry, a nastolila tak nové formy útlu a bojů ve společnosti. Důstojnost každého člověka proměnila tak ve směnnou hodnotu a místo zaručených svobod obyvatelstva postavila svobodu obchodu. Vládnoucí buržoazní třída zbavila všechny doposud uznávané povolání jejich uznání a důstojnosti. A tak lékaři, básníci, právníci aj. se stali pouhými námezdními dělníky. Kapitalistická formace, na rozdíl od předešlých

⁹⁹ MARX, K., ENGELS, B. *Vybrané spisy ve dvou svazcích*. Sv. 2. 3. vyd. Praha : SNPL, 1958. S 45.

společensko-ekonomických formací, je charakteristická zejména neustálými převraty ve výrobě, měnící společenský řád, a převládající nejistotou ve společnosti.¹⁰⁰

Postupem času se kapitalistická výroba rozšířila po celé zeměkouli, a provázala tak všechny průmyslové výroby světa. Důsledkem toho je podle Karla Marxe zničení národního průmyslu všech zemí, jelikož starý průmysl každé země je nahrazen novým průmyslem, který již nezpracovává domácí suroviny jako dříve, ale suroviny jsou dováženy z nejvzdálenějších koutů světa. Hotové výrobky nejsou spotřebovávány domácími spotřebiteli, nýbrž jsou rozváženy po celé zeměkouli. Domácí výrobci jsou tak pod nátlakem nových a nových potřeb z různých zemí světa. Výsledkem tohoto procesu je tak podle Karla Marxe omezenost a jednostrannost národů, a tím také vzájemná závislost všech průmyslových států. Stále se zdokonalující výrobní prostředky jsou zbraní buržoazie k podmanění si všech národů, i barbarských, a nutí je tak přijmout všechny kapitalistické výrobní metody, nechtějí-li umřít. Buržoazní společnost si tak postupně tvoří svět podle svých idejí. Buržoazní společnost ovládla nejen města, ale také venkov, jenž se stal závislým na městech. Během jednoho století dokázala buržoazie seskupit jak výrobní prostředky, tak i obyvatelstvo, a veškerý majetek byl držen jen v rukou několika kapitalistů. Na rozdíl od předcházejících historických forem si dokázala buržoazie více podmanit přírodní síly, vyvinout nové výrobní stroje, užívat nové chemikálie v zemědělství a výrobním průmyslu, a zesílit tak výrobní síly celé kapitalistické společnosti.¹⁰¹

Víme, že feudální společnost zanikla v důsledku rozporu mezi potřebami rozvíjející se výroby a feudálními poměry, které brzdily výrobu místo toho, aby ji podporovaly. Stejně tak, jako jsme spatřili rozpad a zánik feudální společnosti, spatříme tento rozpad a zánik i u společnosti buržoazní, popisuje Karel Marx společně s Bedřichem Engelsem v díle *Komunistický manifest*.

„Buržoazní výrobní a směnné prostředky, buržoazní majetkové poměry, novodobá buržoazní společnost, která vykouzila tak mohutné výrobní a směnné prostředky, podobají se čaroději, který již nemůže ovládnout podzemní mocnosti, jež vyvolal. Dějiny průmyslu a obchodu jsou od několika desetiletí dějinami vzpoury novodobých výrobních

¹⁰⁰ MARX, K., ENGELS, B. *Komunistický manifest*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. S. 30–32.

¹⁰¹ MARX, K., pozn. 100, s. 31–34.

*sil proti novodobým výrobním poměrům, proti majetkovým poměrům, které jsou životní podmínkou buržoazie a jejího panování“.*¹⁰²

V kapitalistické společnosti se velmi často objevují obchodní krize, které podle Karla Marxe zapříčiňují ničení nejen vyrobených materiálních statků, ale také i narušení výrobních sil celé buržoazní společnosti. A právě nadvýroba, jež je charakteristická pro kapitalistickou společnost, žene tuto společnost zpět k barbarskému stavu. Nadvýroba produkuje příliš mnoho životních potřeb, průmyslu, obchodu, a tak nastane situace, kdy výrobní síly, jež byly hlavní hybnou silou rozvoje buržoazní společnosti, přerostou tyto poměry, a ohroží tak existenci celé buržoazní společnosti. Tytéž prostředky, které použila buržoazie k úpadku feudalismu, se nyní obracejí proti ní.

*„Ale buržoazie neukula jen zbraně, které ji přinesou smrt, zplodila i muže, kteří budou oněmi zbraněmi vládnout – novodobé dělníky, proletáře.“*¹⁰³

Karel Marx však tvrdí, že místo toho, aby kapitalistická výroba a stále se zvyšující pokrok průmyslu zajišťovaly námezdním dělníkům všechny potřebné existenční prostředky a lepší životní úroveň, klesají dělníci stále hlouběji pod životní minimum. Z toho pro Karla Marxe vyplývá, že vládnoucí buržoazní třída nemůže nadále zůstat u moci a vnucovat společnosti takový způsob života, jenž je prospěšný jen pro vládnoucí třídu. Avšak dělnická třída se nemůže osvobodit od třídy vykořisťovatelů, aniž by od něho neosvobodila celou společnost. Proto hlavním úkolem proletariátu je sjednotit všechny pracující lid nejen pro boj a zničení starých buržoazních poměrů, ale také pro nastolení a upevnění nových pořádků.¹⁰⁴

Stejně tak jako i v předcházejících formacích byl boj vykořisťovaných předpokladem záměny starých výrobních vztahů za nové, uskuteční se totéž pomocí celosvětové socialistické revoluce. Střední vrstvy společnosti, drobní průmyslníci, řemeslníci či sedláci se postupně včleňují mezi proletariát, jelikož jejich malý kapitál nestačí na konkurující velkoprámyslové kapitalisty. Proletáři bojují s buržoazií již od samého počátku, nicméně během bojů se postupně počet proletářů zvětšuje. Nejdříve bojuje jen několik dělníků, avšak následně se sjednocují dělníci z celého průmyslového odvětví. Ničí zboží, výrobní stroje, zapalují továrny, ničí tedy vše, co je spojeno s kapitalistickou

¹⁰² MARX, K., pozn. 100, s. 35.

¹⁰³ MARX, K., pozn. 100, s. 35.

¹⁰⁴ MARX, K., pozn. 100, s. 35.

materiální výrobou. Proletariát se sdružuje do spolků, a připravuje se tak na případné povstání. Kapitalistická společnost se stále intenzivněji otřásá v základech, a tím podporuje třídu proletariátu. Kapitalisté procházejí neustálými konflikty, nejdříve se šlechtou a následně mezi sebou navzájem. A tak buržoazii nezbývá nic jiného, než žádat o pomoc proletariát, kterému postupně poskytuje své vlastní výrobní síly, a ohrožuje tak existenci celé buržoazní třídy. V důsledku nevyhnutelného rozporu mezi zájmy společnosti a průmyslového pokroku se buržoazní společnost začíná prudce rozpadat. Část vládnoucí třídy se postupně připojuje ke třídě proletariátu, ke třídě, jež pro Karla Marxe znamená revoluci a budoucnost celé společnosti.¹⁰⁵

*„A jako kdysi přešla část šlechty k buržoazii, tak přechází nyní část buržoazie k proletariátu a je to zejména část ideologů, kteří se propracovali k teoretickému pochopení celého dějinného hnutí“.*¹⁰⁶

Nově vládnoucí třída proletariátu tak ničí staré měšťácké existenční podmínky a výdělečné zájmy a do popředí staví nové, revoluční životní poměry, jež s předešlými buržoazními poměry nemají nic společného.¹⁰⁷

¹⁰⁵ MARX, K., pozn. 100, s. 36–38.

¹⁰⁶ MARX, K., pozn. 100, s. 38.

¹⁰⁷ MARX, K., pozn. 100, s. 39.

Závěr

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo nastínit čtenáři Marxův postoj ke kapitalistickému výrobnímu způsobu, jenž ve svých filosofických a ekonomických dílech podrobně analyzoval. V první části této práce se autorka pokusila seznámit čtenáře s Marxovou koncepcí historického materialismu a stručně zmínit předchůdce, kteří této Marxově koncepci předcházeli. Základní myšlenkou, jež prostupuje celou Marxovou analýzou kapitalistického výrobního způsobu je tvorba nahodnoty, kterou si kapitalisté přivlastňují, a tím vykořisťují třídu dělníků. Neméně důležitou myšlenkou, jež je v práci obsažena, je Marxova teorie odcizení člověka. Odcizení charakteristické pro kapitalistickou společnost, znamená pro Karla Marxe stav, kdy člověk přestává být člověkem. Závěrečná část této práce byla věnovaná Marxově vizi o změně ekonomického systému, na jehož základě se vytvoří nová forma společnosti a nové společenské vědomí.

Přestože jsou Marxovy myšlenky o buržoazní společnosti dodnes terčem kritiky, je důležité si uvědomit, že Karel Marx žil v období průmyslové revoluce. A právě tato doba a životní poměry, ve kterých se Karel Marx pohyboval, se staly hlavním podnětem k tak ostré kritice kapitalistické společnosti. Námezdní dělníci, kteří neměli téměř žádnou právní ochranu a jež byli vystaveni nenasytné touze kapitalistů dosáhnout co největších zisků, žili na prahu bídy. Strojová výroba, rozmáhající se v průmyslové revoluci, zapříčinila propouštění dělníků z továren, a tím také zvyšující se chudobu obyvatelstva. Nebylo výjimkou, že pracovat museli i malé děti a ženy. Všechny tyto podmínky měly za následek stále se zvyšující vyčerpanost a úmrtnost námezdních dělníků.

Není proto divu, že všechny tyto výrobní poměry, odehrávající se v kapitalistické společnosti, měly být podle Karla Marxe nahrazeny jinými poměry, jejichž úkolem bylo pomoci chudým a bezmocným. Tak vzniklo Marxovo proroctví o celosvětové dělnické revoluci a nastolení komunistické společnosti, jejímž úkolem bylo zrušení třídní společnosti a soukromého vlastnictví výrobních prostředků.

Odmyslíme-li si důsledky Marxových myšlenek, které ovlivnily intelektuální myšlení 20. století a staly se základem totalitních režimů, uvidíme Karla Marxe jako člověka, který žil v těžkých životních podmínkách a jehož jediným cílem byla obrana nemajetné a bezmocné dělnické třídy, jež se stala předmětem kapitalistického vykořisťování.

Seznam použité literatury

Primární literatura

- MARX, K., ENGELS, B. *O historickém materialismu*. Praha: Svoboda, 1949. 106 s.
- MARX, K. *Ke kritice politické ekonomie*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953. 217 s.
- MARX, K., ENGELS, B. *Vybrané spisy ve dvou svazcích. Svazek I*. 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954. 715 s.
- MARX, K. *Odcizení a emancipace člověka*. 1. vyd. Praha: Rudé právo, 1967. 381 s.
- MARX, K., *O kapitálu a jeho krisích*. 1. vyd. Praha: Jan Pohořelý, 1946. 59 s.
- MARX, K., *Námezdní práce a kapitál*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1949. 52 s.
- MARX, K., *Rukopisy Grundrisse I*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971. 432 s.
- MARX, K. *Kapitál, díl první*. 6. vyd. Praha: Svoboda, 1978. 845 s.
- MARX, K., *Mzda, cena a zisk*. 4. vyd. Praha: Svoboda, 1977. 68 s.
- MARX, K. *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. 167 s.
- MARX, K., ENGELS, B. *Spisy, Svazek 16*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1965. 886 s.
- MARX, K., ENGELS, B. *Komunistický manifest*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 60 s.
- MARX, K., ENGELS, B. *Vybrané spisy ve dvou svazcích. Sv. 2*. 3. vyd. Praha : SNPL, 1958. 561 s.

Sekundární literatura

URBÁNEK, E., MARUŠIAK, M. *Základy marxistické filosofie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959. 142 s.

ANZENBACHER, A. *Úvod do filosofie*. 3. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2010. s. 254. ISBN 978-80-7367-727-5

ZELENÝ, J. *O historickém materialismu*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1960. 104 s.

AREFĚJEV, G. C. *Základy marxisticko-leninské filosofie*. Praha: Svoboda, 1975. 279 s.

Seznam příloh

Příloha 1 CD